

83.34(2)41.2)-3
K 2148

КЫЧЫРАР БИЧИК

БАШТАМЫ ШКОЛДЫН
I КЛАССЫНА

ГОРНО-АЛТАЙСК * 1958

82554 ✓
xp.

УССАМТ)
Б 24

М. А. БАРАНТАЕВА

КЫЧЫРАР БИЧИК

БАШТАМЫ ШКОЛДЫНГ
I КЛАССЫНА КЕРЕКТӰ

Экинчи катап чыгарганы

✓
82554
кр. 2
0
✓

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ ОБЛОНО ЈОПТОГОН

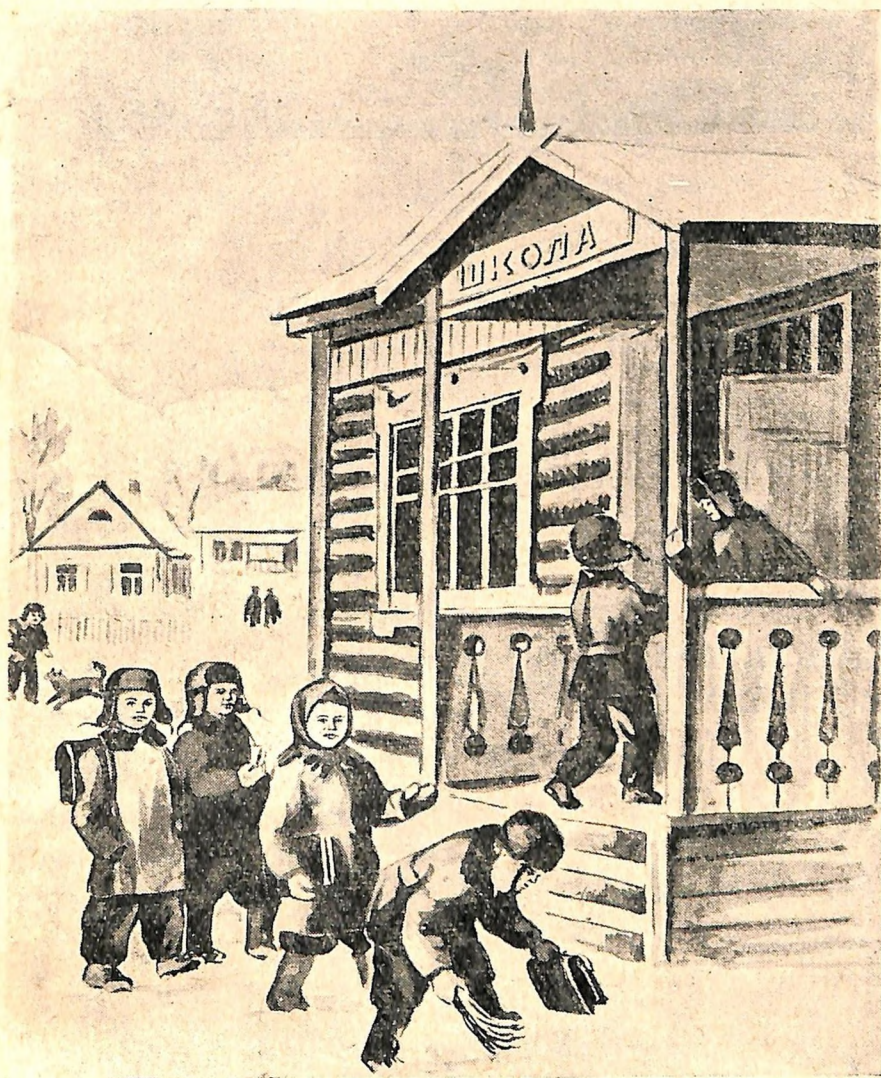
Горно-Алтайская Областная
* БИБЛИОТЕКА *

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО * 1958

83.3(2=411.2)-3A71

K 978

Ырысту жүрүмис учун
быйан болзын, Төрөлис.

В. И. Ленин канайда үренген.

(Лениннинг бала тужы
керегинде куучындардан.)

Бистин айылдын јуугында турган городской училищенин эки үредүчизи—озо баштап эр кижии, онын кийининде үй кижии келип,—Володяны эки кыш үредип, гимназияга белетеди. Володя тогус жарым јаштуда гимназиянын баштапкы классына үренерге кирди.

Володя үредүге күүнзеп, јенгил үренген. Ол үренерге кичеемкей болгон, ого үзеери адазы, Володянын јаан агазын ла эјезин үреткен чилеп, јакылтаны кичееп, јакшы бүдүрерге үредип туратан.

Класста урокты јартаганын Володя кичеенип угатаны ого болужып јат деп, онын үредүчилеринин айдыжатаны сагыжыма кирет. Володя сүрекей билгир ле керсү болгон учун, јаңы урокты класста ла угуп, сагышка алынатан. Урокты айы-

лында бир эмеш ле көрүп ийгени ого жеткил болотон.

Уроктордо не болгонын, оног нени сураганын ла ол каруузын канайда бергенин Володя гимназиядан жанып келеле, адазына куучындап беретен.

„Латинский тилле беш, алгебрала беш“—деп, кезикте угулып турар. Предметтер солунуп та турза, је учуры жагыс: отметказы качан да болзо беш болотон.

А. Ульянова.

Володя канча жаштуда үренерге барды? Володяны адазы жакылтаны канайда бүдүрерге үреткен? Ол урокты канайып угуп туратан? Онын отметкалары кандый болотон?

К е п (с ö с.

Ўредүни сүүзен—кижи болорын.

Школго барар ла школдон жанар жолым.

Менин школго барар жолым:

айылым, ором, клуб, оромнын учы, колхозтын правлениези, жаланг, арал, суу, күр, төнг, деревне, ором, почта, площадь, школ.

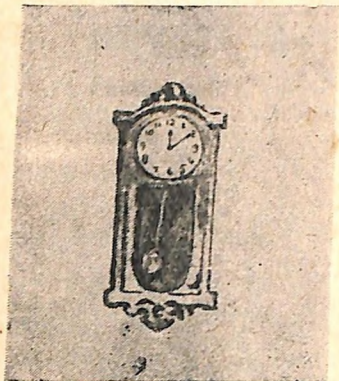
Менин школдон жанар жолым:

школ, площадь, почта, ором, деревне, тӧнг, кӱр, суу, арал, јаланг, колхозтын правлениези, оромнын учы, клуб, ором, айылым.

Школго барар ла школдон јанар јолыгарды куучындап беригер.

Бу не, айдып бер.

Качан уйуктаарын,
качан турарын,
качан ишти баштаарын
оос јок то болзом,
айдып бередим,
бут јок то болзом,
базып јүредим.

Урокко оройтыба.
Школго келер ӧйинде кел.

Бистинг класс.

Серёжа школдон јанып келеле, куучындады:

„Бистинг класстынг ичи јаан да, жарыкта.

Стенелерде јараш рамалу портреттер илип койгон. Тӧрдӧги стенедѐ Лениннинг портредин илип койгон.

Бистинг класста үч јол жаңы парталар турулар. Олор, күскү чилеп, суркурап турат.

Класстын төр јанында—стол.

Столдын јанында—үредүчи отураган отургуш.

Көзнөктөрдө чечектер көп, кайырмакта дезе чып ла чын чибичек өзөт.

Класстын көзнөктөри јаан, олордон жаантайын күн чалып турат.

Мен бойымнын классымды ла школымды сүүп јадым.“

Серёжага класста не јарап јат?

Бойыгардын классыгар керегинде куучындап беригер.

Ўредүге керектү немелер.

Адазы үч тетрадь, бир книга, эки карандаш, ручка, сумка ла пенал садып алды. Оны ончозын Володяга сыйлап береле: „Балам, сен бу немелерди алып, эмди школго јүрерин“—деди.

Володяда үредүге керектү кандый немелер бар? Олорды јурап бер.

Сенде үредүге керектү кандый немелер бар?

Т а б ы ш к а к.

Көс тө јок, тил де јок,
колго алзан—куучынчы.

Кандый ла немеге бойынын јери.

Серёжа уйкудан турза ла, бойынын немелерин бедиреер: онын бир чулугы отургуштын үстінде, бирүзи столдын алдында; бир өдүги орыннын алдында, бирүзи десе туранын ичинде де јок. Серёжа күнүн ле эртен тура немелерин бедиреп, шакпырап турала... школго оройтып калат.

К. Ушинский.

Серёжа ненин учун школго оройтып турган?
Бойыннын кийиминди ле школго алып жүрер немелеринди сен кайдаар јуунадып турадың?

Класста канайда отурап керек.

Доктор мындый јурукты класста илип койоло, айтты:

— Көригер: партага мынайда отурап керек. Ол тушта слердин белигер де коркойбос, ийинигер де түс болор. Слер бастыра көксигерле тынарыгар.

Ўренчиктин сагыжына.

Лётчик сүүйт самолёдын,
пулемётчик — пулемёдын.
Ус кижининг станогы,
шили ошкош, жалтырайт.
Јуучылдын үлдүзи,
мөңүн чилеп, суркурайт.

Парта, книга, тетрадынды
сен де ару тут.

С. Маршак.

Лётчик, пулемётчик нени сүүп жат? Ус кижинин
станогы, жуучылдын үлдүзи кандый? Керектү немеле-
ринди сен канайда чеберлейдин?

Журукты аяктап көрөлө, куучындап беригер:

Балдар үредүчизиле кожо кайдаар келген?

Олор нени эдип жадылар?

Филиппок.

(Үредүчи кычырар.)

I.

Филипп деп аттуу уулчак болгон. Бир
катап балдар ончозы школго барган.
Филипп бөрүгин алала, база барарга са-
нанды. Же энези ого айтты: „Филиппок,
сен кайдаар барарга туруң?“ — „Школ-
го“. — „Сен арай кичинек, барба“ — деп
айдала, энези оны айылында артырып
салды. Балдар школго жүре бердилер.
Адазы эртен тура агаш аразына жүре бер-
ген, энези ишке барган. Айылда Филип-
пок ло печкенин үстинде жааназы артып
калды. Жааназы уйуктап калган. Филип-
покко жаңыскан эрикчил боло берген, ол
бөрүгин бедиреди. Бойынын бөрүгин

таппады, адазының эски бөрүгин кийип алала, школго барды.

Школ журттынг учында турган. Филиппок бойынын жаткан оромыла өдөрдө, ийттер оны танып, ого тийбеди. Же таныш эмес айылдардын жанына једерде, Жучка чыга коноло, үре берди, Жучканын кийининен Волчок деп јаан ийт чыга конды. Филиппок качып жүгүрди; ийттер онын кийининен мантады. Филиппок кыйгырып, жүгүрип барадала, бүдүрилип жыгылды.

Бир эр кижиге келип, ийттерди сүрүп

ийеле, айтты: „Сен, учкан, жагыскан кай-
даар барадырын?“ Филиппок бир де эр-
мек айтпай, тонынын өмүрлерин кайра
тудуп, бар-жок күчиле жүгүрди.

II.

Филиппок школго жүгүрип келди.
Школдын эжигинде бир де кижии жок, же
школдын ичинде балдардын күүлеген
үндери угулып турды. Филиппок коркый
берди: „Мени үредүчи сүрүп ийзе, не
болор?“ — деп, эмди нени эдетенин сана-
нып турды. Ойто жанза — ийт тудар, школ-

го кирзе—үредүчи адылар. Школдын жаныла көнөктү үй кижиге өдүп барадала, айтты: „Ончо балдар үренип турарда, сен не мында туруң?“ Филиппок школ жаар басты. Школдын сенегинде бөрүгин уштуп алала, эжикти ачты. Школдын ичинде толтыра балдар болды. Олор ончозы бичик кычырып, табыштанып отурдылар, кызыл шарфту үредүчи столдордун ортозыла базып жүрди.

— Сен не келдин?—деп, үредүчи Филиппоктон сурады. Филиппок бөрүгин бек тудуп, бир де неме айтпай турды.—Адын кем?—Филиппок унчукпады.—Сенде тил жок по?—Филиппок коркыганынан куучындап та болбой турды.—Куучындашпаска турган болзон, айылыга жан.

Филиппоктын куучындаар күүни бар да болзо, же коркыганынан онын тамы кургап калган. Ол үредүчи жаар көрөлө, ыйлай берди. Үредүчи оны киледи. Ол Филиппоктын бажын сыймайла, букандый уулчак деп балдардан сурады.

— Ол Филиппок, Костюшканын карындажы: ол түкү боордон школго барарга суранып турган, оны энези божотпосто, ол энезинен туйка једип келген—деп, балдар айдышты.

— Же, карындажынла коштой тактага

отур, сени школго божодып турзын деп, мен сениг энеге айткайым—деп, үредүчи айтты.

III.]

Үредүчи Филиппокко буквалар көргүсти, Филиппок десе букваларды билген, бир эмеш кычырарга да билген.

— Же, бойыннын адынды кычыр—деп, үредүчи айтты.

Филиппок айтты:

— Хве-и—хви, ле-и—ли, пе-ок—пок.

Балдар ончозы каткырышты.

— Эр эмтиринг—деп, үредүчи айтты.
— Кычырарга сени кем үретти?

Филиппок жалтанбай, айтты:

— Костюшка. Мен сүреен кижини, мен тургуза ла ончозун билип ийгем. Мен сүреен эпчил!

Үредүчи оны токтодоло, айтты:

— Сен мактанарга мендебе озо үрен. Ол өйдөң ала Филиппок балдарла кожо школго жүрер болды.

Л. Толстой.

Филиппок нениг учун школго барарга турды?
Бойы керегинде ол үредүчиге нени айтты?
Сен баштапкы катап школго келгенинди куучындап бер.

Јурукты ајктап көрөлө, сурактарга каруу беригер:

Звоноктын кийининде үренчиктер кайдаар келдилер?

Олорды кем баштап эзелди?

Ўренчиктер той балкаштаг нени эдип жадылар?

Той балкаштаг сен нени эдип билеринг?

Энезиниң кожоңы.

Орой энирде шуурган
көзнөк өткүре шуулады.
Энези уулын јайкап,
араай кожондоды.
— Сен шуурган, токтозон!
Чибилер, шуулабагар!
Кичинек балам кабайда
јакшынак тату уйкуда.

А. Плещеев.

Мениң энем.

(Ў р е н ч и к т и н г к у у ч ы н ы.)

Мениң энем колхозто иштеп јат. Ол
бежинчи јыл кой кабырып јат.

Јылдың ла оның кабырган койлоры-
нын кўчи јакшы. Койлорды јакшы ка-
бырып турган учун, ол сыйга беш кой
алды. Энемди ончо колхозчылар утку-
дылар. Ондый сый алган улус бистинг
колхозто көп.

Je ол меге де јакшы үрензин деп јак-
карат. Ол меге мынайда айдат:

— Сен јакшы да, ак-чек те болуп өс,
кандый ла ишти көрүмјилү иштеп жүр.

Мен де оңойдо эдерге кичеенедим.

Бу баланың энези кайда иштеп јат?

Ол нениң учун сый алды?

Балазына ол нени айдып туратан?

Бойыгардын энегер керегинде куучындап беригер.

Мениң уулым.

(Кошевой Олегтин энезинин
куучыны.)

Мениң Олег уулымда Гриша деп нө-
көр бар болгон. Олег ле Гриша кере
түжине ле садта ойноп жүргилейтен. Гри-
шаның адазы јок болгон, энези десе
јаантайын оорып туратан. Гриша коомой
јаткан.

Баштапкы майга мен Олекке бир те-
гин чамча ла матроска чамча көктөп
бергем. Матроска Олегтин күүнине сү-
реен јараган. Кенетийин Олег мениң ја-
ныма јууктап келеле, јенгимнен тартып,
айтты:

— Менде эмди эки чамча, Гришада
десе бир де јок. Гришага матросканы
сыйлап берели.

Мен матросканы чаазынга ороп береримде, Олег сүүнип, матросказын нөкөрине апарды.

Олегтин нөкөри кем болгон?

Олег Гришаны канайда көрүп турды?

Олегти ненин учун жакшы нөкөр деп айдарга жараар? Ол керегинде айдылган жерин куучыннан таап беригер.

Он кичинек најылар.

(Китай албатынын куучыны.)

Сяо-линьнин адазы эртен тура заводко иштеерге барган.

Энези абыл тудунып алала, кырага барды.

Сяо-линь десе айылында жагыскан артып калган—ондо кандый да керектер болбогон.

Же Сяо-линь база иштеерге сананып алды. Ол абыл алып алала, тышкары чыкты.

Туранын жанында таштар ла чөп-чөлгө көп болгон. Сяо-линь туранын жанын жалмап койды, таштарды десе корзинага жууп салды.

Онын кийининде ол грядкалар жазады, таштарды десе туранын жаныла агып барган суунун жарадында чогууп койды.

Грядкалар белен. Сяо-линь үрен ала-ла, чачып салды. Онын кийининде суу экелеле, грядкаларын жакшы сугарып койдy.

Грядкаларды сугарала, колын ару јунуп алды.

Ончо керектерди бүдүреле, агаштын төзине отурып амырады.

Адазы иштег јанып келеле, сурады:

— Бу туранын јанын кем ару эдип јалмап салган?

Сяо-линь айтты:

— Меге он кичинек најылар болушкандар.

Энези кырадан јанып келеле, сурады:

— Кем грядкаларды жазаган?

— Меге он кире кичинек најылар болушкандар.

— Ол сеге болушкан он кичинек најыларын кайда?—деп, энези ле адазы кайкап сурады.

— Көригер—деп, Сяо-линь айдала, колдорун өрө көдүрүп: олор бу!—деди.

Кажы ла журукта уулчактын нени эдип турганын көргүзүп салган? Жартап айдып беригер.

Сен айылында ада-энеге канайда болужып турганын куучындап бер.

Энеме сый.

...Энем менин уйуктайт.
Мен дезе эрте турдым.
Энеме араай жууктап,
окшоп ийеле, айдадым:
— Бештеримди мен, эне,
слерге сыйлап бередим.
Уткуп турум, уткуп турум
мен бойымнын энемди.
Иштин күнин уткуп тура,
энем сүүнип јаш төкти...
— Иште мени солыгадый
кару балам бар—деди.

Энем—лётчик.

(Кызычактын куучыны.)

I.

Мен энемди сүрекей сүүйдим: менин
энем јакшы да, омок то, јалтанбас та.
Недең де коркыбай јат. Бис энемле экү
Кара талайдын јаказында амырайтан јер-
де јадарыбыста, ондо кичинек кеме бар
болгон. Ол кемеге отурып, талайла сү-
реен ыраак јүзүп јүретенис. Јаан салкын
көдүрилгенде, бистин кемени толкулар
торт ары-бери таштап туратан.

Энеме дезе ол не де эмес! Ол ошкош

ло коркубай јат. Энемле кожо мен де коркубайдым. Кемеде энеме удуратуруп, бажымдагы бөрүгимди салкын апарбазын деп, колымла јаба тудуп ла отуратам.

II.

Бис энемле чичке јолло каскак кырларга да чыгып јүретенис. Бир катап јолыбысты таппай калганыс. Мен көрүп, кайдаар базарын билбей турдым. Энем дезе бир таштан бир ташка калып, мени јолго ойто баштап экелди. Энемле кожо јүрзөң, јада калбазың.

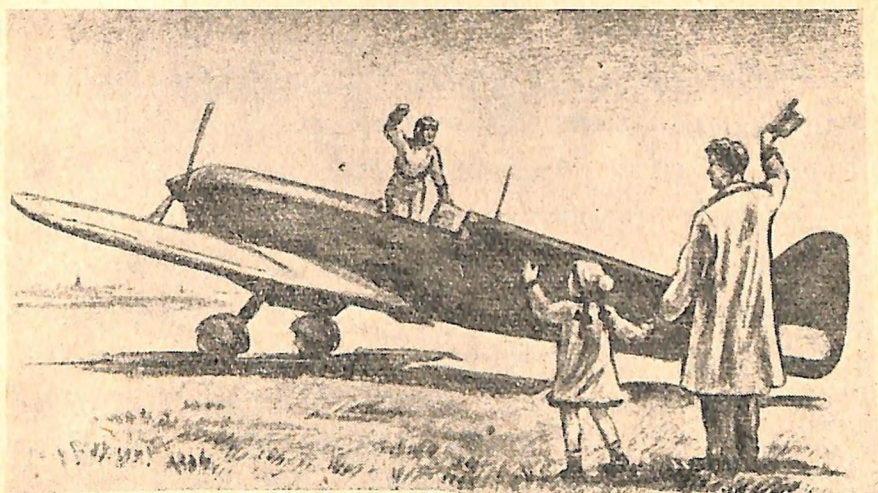
Је ол кемелү талайла јүрөргө, эмезе кырга чыгарга коркуур ба? Энем—лётчик, ол талайдың да, кырлардың да үстиле учуп јүргөн.

Энемде чөлөө ой качан да јок, жаңыс онызы ачымчылу. Кезикте мен энемди бир неделеге чыгара көрбөйдим. Је амыраар күнде энем јаантайын менле кожо. Кожондор кожондоп, бичиктер кычырып, мениң наадайларыма платьелер де көктөп турат.

III.

Бу јуукта мен энемнің самолёдының кабинасында болгом. Энемле коштой отуруп алала, айттым:

— Мынан барар күүним жок. Мени
кожо апар.

Энем меге айтты:

— Бис экилебис уча берзебис, адан-
ды кем көрөр?

— Онызы чын—деп, мен жөпсиндим.
— Эзен болзын, кару энем. Капшай учуп
кел!

Кызычактын энези кем болгон? Кызычак энезиле
кожо кайдаар барып жүргөн? Онын энези ненин учун
неден де коркыбай туратан? Кызычак энезиле кожо
ненин учун уча бербеди?

К е п с ө с.

Күн тийгенде жылу—
эне барда жакшы.

Менин сыйыным.

Мен кичинек сыйынымды сүреен сүүгем. Оны жаантайын көрүп жүрер күүндү болгом; ол соокко тонуп, аштап жүри деп бодойтом. Сыйыныма бойымнын кийимди кийдирип, жип турган курсагымды берерге туратам. Жүзүн-жүүр журуктарла, ойындарла ойнодотом. Бистин ойынчыктарыбыс чүми жок болгон: кичинек болчок шариктер ле агаштар. Бис оморды чуркалар деп айдатаныс. Мен ол агаштардан клеткалар салып ойнойтом, сыйыным десе, колыла жагып, клетканы жайрадып турарга сүүйтен.

С. Аксаков.

Уулчак сыйынына канайда карузыган?

Ол сыйынын канайда соодоткон?

Сенде сыйын бар ба? Сен оны канайда соододып турадын?

Бойыннын сыйынын ла карындаштарын керегинде куучындап бер.

* * *

Эрке балам, уйуктазан,
бай, бай, балам, бай!
Тенериден кабайына
көрүп туру жарык ай.
Мен кожонды кожондоп,

чөрчөк айдып берейин.
Көзинг јумуп уйуктазан,
бай, бай, балам, бай!

М. Лермонтов.

Карыган эмеген.

Оромло уулчак ла кызычак бараткан.
Олордон озо карыган эмеген базып ба-
ратты. Јол сүреен тайгак болды. Карыган
эмеген тайкылала, јыгыла берди.

— Менин бичиктеримди тут!—деп,
уулчак кыйгырып, бойынын сумказын
кызычакка береле, бойы дезе карыган
эмегенге болужарга јүгүрди. Уулчак ой-
то келерде, кызычак сурады:

— Ол сенин јаанан ба?

— Јок—деп, уулчак айтты.

— Энег бе?—деп, кызычак кайкады.

— Јок!

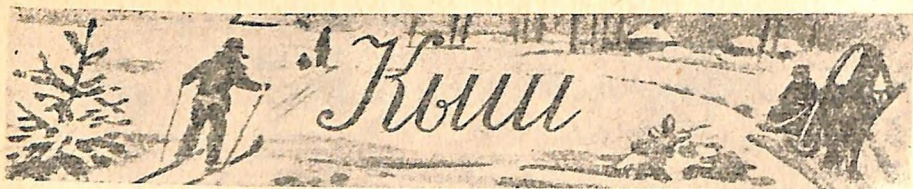
— Айдарда, јенег бе? Таныш кижиге
бе?

— Јок дейдим, јок!—деп, уулчак ка-
руузын берди.—Ол тегин ле карыган
эмеген!

В. Осеева.

Чанагына ийт отургузып,
бойын атка бодонып,
уулчак жүгүрип ойноды.
Сабарын баштак ужутты,
ого ачу, каткымчылу,
көзнөктөн энези кезетти.

А. Пушкин.

* * *

Соок-таадакка айылдап жүргени.

Маша төжөгинде уйуктап жадала, сүреен кайкамчылу түш көрди.

Маша койу агаштын ортозыла бараткан эмтир. Көрзө: онын алдында Соок Иванович деп ак-буурыл башту карыган өбөгөн отуры. Ол өбөгөн тош тактада отурып, болчок кар жип турган эмтир; бажын силкип ийгенде—чачынан кыру төгүлип турат; тынып ийгенде—койу буу чыгат.

— Э-э, жакшы ба, эрке кызычагым!—деп, ол айтты.—Айылдап келгенинге бый-

ан болзын. Меге эмеш болужарын. Меге десе, карыган кижиге, жадып амыраар керек: сен барып төжөк белетеп бер, же көр—төжөк жымжак болзын.

Таадак Машаны бойынын айылына экелип, төжөк салып бер деп айбылап турган эмтир. Соок Ивановичтин бастыра туразы тоштон эдилген: көзнөги де, эжиги де, жайган полы да—тош эмтир, стенелеринде десе кардан бүткен жылдыстар суркурап турды. Онын жымжак төжөгинин ордында көбү кар жатты. Обөгөнгө уйуктаарга жымжак болзын деп, Маша ол карды колычагыла жайып турды, көөркийдин колы тонуп, сабарлары кызара берди.

— Кем жок—деп, Соок Иванович айтты.—Сен көрзөн, менде кандый кайкамчылу неме бар.

Соок обөгөн бойынын төжөгин өрө көдүрерде, онын төжөгинин алдында жажыл өлөн өзүп жатканын Маша көрүп ийди. Маша ол өлөнгө килей берди.

— Слер ол өлөнди жарыкка чыгарбай, кар төжөктин алдында ненин учун тудуп туругар?—деп, ол сурады.

— Өлөннин күчи киргелек, өзөр өйи жеткелек, онын учун божотпой турум. Эмди узун өскөн болзо, кыштын соогы-

на тоғоло, жайгыда бышпас эди. Онын учун мен оны кар төжөгимле бүркеп салгам, жас келзе—менин кар төжөгим кайыла берер, өлөң жарыкка чыгып, бажын суурала, сүреен жакшы арыш болор. Кар жаан болзо, аш та көп болор деп, тегин айткан эмес.

Бу ла тужында Маша ойгонып келди.

В. Одоевский.

Түжүнде Маша кемди көрди?

Соок таадактын туразын неден эткен болгон?

Кар төжөктин алдынан Маша нени көрди?

Кар кандый туза жетирет?

Кыш.

Соок кыш једип келди. Көбү кар тон јерге түжүп, јерди ак кебисле јайып ийди. Суулар, көлдөр лө буунты суулар јалтыркай тошло бүркелди. Күн ас чалып јат. Агаштардын бүри түжүп калган. Јаңыс ла карагайдын ла чибинин бүри јажыл турат. Кеткин куштар јылу јерлер јаар уча берген. Јаңалбайлар, боро кушкаштар ла өскө дө куштар бир јерден база бир јерге учуп турадылар. Олор бойына курсак бедирегилейт. Сүүнчилү кушкаштардын кожоңынын ордына каргаалардын каркылдаганы ла бөрүлердин улужы угулат. Кандый ла тындулар кыштын соогынан качып, бойынын ичегендерине ле ујаларына кирип калган.

Ўренчиктер үредүнин кийининде конёкторын, чанактарын ла каналарын тудунып алала, бийик кырга чыгат. Соок јаактарын чымчып турат. Је ондый да болзо, балдарга сүреен јакшы. Олор ойын-каткыла јыңылап јадылар. Кыштын кыска күни ажа берди. Јанар керек! Јанып келеле, јылу туранын ичинде отурып, олор урокторын үренгилеер.

Күстин кийининде јылдын кандый өйи башталат? Јердин үсти неле бүркеле берет?

Кышкыда агаштар кандый боло бередилер?
Кеткин кушкаштар кайдаар уча берет?
Балдар үредүниң кийининде кайдаар барадылар?
Олор энирде айылында нени эдип турадылар?

Соок Таадак.

Јаңы јылла бисти уткуурга,
Соок Таадак школдо келди.
Алкап эрмек биске айдарга,
Соок Таадак төргө чыкты.

Койны, кончын кодорып,
Јаңы јылдын сыйын үледи,
Кожо бисле ойын ойноп,
Јаңы јылла бисти уткуды.

Јараш чиби.

Јаанды, јашты сүүндирген,
Јаңы јыл деп байрамыс,
Јаш бойысты јыргаткан
Јаркынду јараш чибибис.

Оног мынаг мызылдап,
Ортобыска бу келди,
Олуй, солуй тебинип,
Ойынды биске баштады.

И. Шодоев.

Јурукты көрөлө, куучындап бери-
гер:

Балдар нени эдип жат?

Ыраакта не көрүнөт?

Кышкыда бош ойинди сен канайда өткүрүп жадын?

Т а б ы ш к а к т а р.

1. Бөрүк-тонды бүркеген
не жылдыстар суркурайт,
колдоруна тудуп ийзен—
суу болуп кайылат?

Е. Благинина.

2. Отко салза—күйбес, сууга салза—
чөнгбөс.

3. Јерди ак кебис бүркеди.

Көзнөктөн көрзөнг.

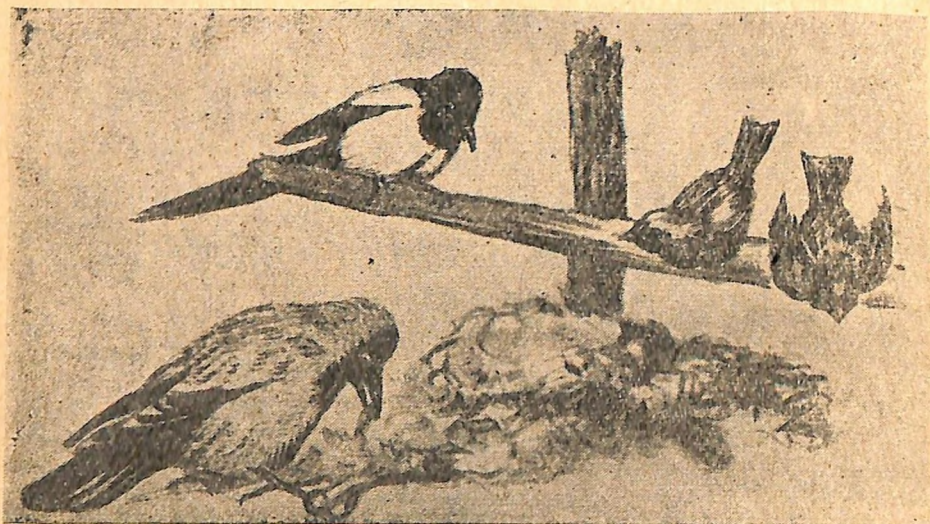
I.

Көзнөктөн көрзөнг. Көзнөктинг шилинде журуктар журап койгон—оны соок жураган. Тышкары соок. Айландыра жердин үстин, туралардын жабузын кар бүркеп койгон. Керек десе агаштарда да—кар.

II.

Кышкыда эртен тура эжиктен карап көр. Кардын үстиле кучыйагаштар секирип жүрет. Соокко олар жунын атрайтып, кокпойип аларда, болчок шариктерге түнгөй көрүнөт.

Мында ок каргаалар тееркеп жүргү-

лейт, таандар мендегилейт, нени-нени таап аларга ајыктагылап турадылар.

III.

Кышкыда јурт јердин айылдарынын јанында јангыс ла бу куштарды көрөр эмезин. Мынаар көктөштөр лө ајыкчыл сангыскандар да учуп келгилейт. Кышкыда агаш аразында јиир неме јок учун, олар јурт јерге келип, курсагын азыранып јүрет.

Г. Скребицкий ле В. Чаплина.

Бу куучыннан кучыйагаштар керегинде айдылган јерин кычырып беригер.

Кыштап турган база кандый куштар керегинде слер билип алдыгар?

Бу куштар кышкыда ненин учун јурт јерге учуп келгилейт?

Кыш.

Айланыжып јаайт кар,
оромдор кажайды,
түүлип калган суучактар
шили болуп кубулды.
Тоорчык кожондогон садты
бүгүн барып көрөли,
кыскылтым яблокодый,
көктөштөр тизилди.

Э. Александрова.

Томуртка кышкыда неле азыранат.

Бистин јерде агаш аразында куш бар. Бойы кара-чоокыр, бажында дезе кыпкызыл јунду. Ол куштын ады—томуртка. Томуртка кере тўжине агаштан агашка учуп, јем бедиреп јүрет. Томуртка өскө куштар чылап, агаштын будагына отурбай, агаштын бойына отурып, тумчугыла тук-тук, тук-тук эдип отурар. Агаштын чобразынын алдынан курт эмезе конгыс таап алала, јип салат.

Кезикте агаштын төзинде карда сүрекей көп чочогойлор јадат. Ол карагайдын ла чибинин чочогойлорынан томуртка эмил чыгарып јиген.

Куру чочогойлор дезе кардын үстинде артып калган.

Г. Скребицкий ле В. Чаплина.

Томуртка кайда јүрет?

Онын јунгы кандый? Ол керегинде айдылган јерин куучыннан таап алыгар.

Томуртка бойына курсакты канайып таап алат?

Бөрүнинг
изи.

Түлкүнинг
изи.

Койонның
изи.

Каргаа-
ның изи.

Бу жүрукты көрөлө, андардын изин эске алыныгар.

Агаш аразында кыш.

I.

Бүри жок агаш соокко шуулайт.

Күскиде ак койондорго агаш аразында коомой.

Агаштар өткүрө койоннын кышкы тоны ыраактан көрүнүп турат.

Агаштар көбү карла бүркелди, агаш аразындагы актар агара берди.

Ак койондор сүүндилер. Эмди олордун кышкы ак тонын кем де көрүп болбос.

II.

Баштапкы ла кар жаарда, аңдардын истерин көрөргө аңчы тергенип алды.

Агаш аразында истер көп. Бу мында агаштан агашка жеңил тийин мантай берген, мында түндө жоонмойын өдө конгон. Ак жерди кечире азыкчыл, сүмелү түлкү мантап өткөн.

Аңчы бирде тийин адып алат, бирде күртүкти чочыдып ийет.

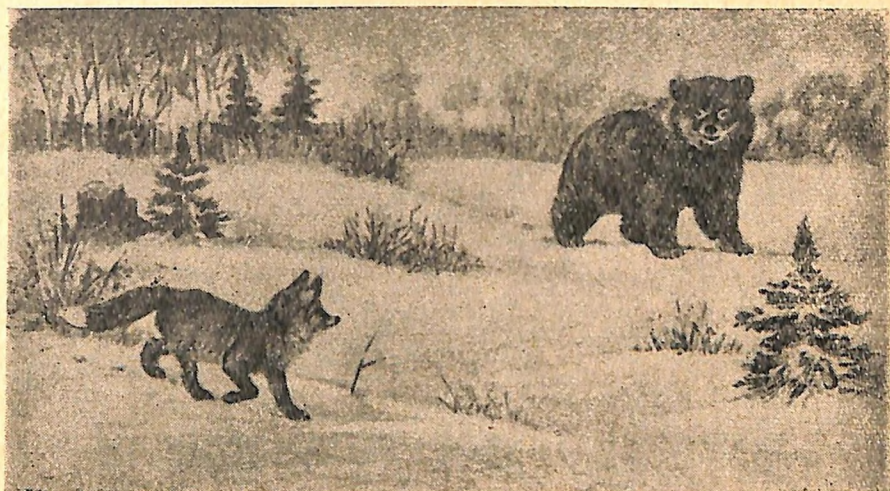
Жоон жадыктын алдынан айуунун ичегинин таап алды.

III.

Жалбагынан жадар айуга агаш аразында ончозынан жакшы. Жуунчак Миша ичегинин күстөгү ала белетеп алган. Чибинин жымжак барбак бүрин сындырып, жыды жараш, сагысту чобра сойып алган.

Айуунун агаш аразындагы айылында жылу да, эптү де. Мишка төжөгинде жа-

дып, бир жанынан база бир жанына аң-
данып турат. Онын ичегенине аңчы өң-
лөп келгенин ол укпай жат.

И. Соколов-Микитов.

Күскиде ак койондорго агаш аразында ненин учун
коомой? Койондор кыш келгенине ненин учун сүүнет?

Аңчы агаш аразында кандый тындулардын изин
көрди?

Аңдардын ла куштардын истерин таап алыгар
(садтан, агаш ортозынан, жаланнан).

Т а б ы ш к а к т а р .

1. Кырды өрө мантап чыгат,
кырды төмөн тоголонып тўжет.
2. Кол до жок, көс тө жок, жураарга
дезе билер.

Чанагашту.

Карлу кыштын ойинде
жылу тонду, бөрүктү
балдар түрген чанагашту
бийик кырдан чип-чике
куйун кептү учкылайт.
Удура келген салкынга
балдардын жүзи кызарат.
Чугулчы сооктын кезеткенин
шулмустар керекке чек албайт!

Н. Веляков.

ЧӨРЧӨКТӨР.

Эки соок.

Ак јалангла, кеен агаштын ортозыла
эки соок, эки карындаш јыргап жүргиледи.

— Көк тумчукту Соок карындаш, барып улус тонгурып, соодоп келзебис кайдар?—деп, бир соок база бирүзине айтты.

— Соодоп аларга не барбайтан? Кызыл тумчукту Соок карындаш, јаан јолго баралы—кемге-кемге туштаар болбойыс—деп, экинчизи айтты.

Эки соок ээчижип, буттан бутка се-

кирип, чибилерди, карагайларды тарсылдадып, жүгүрип бардылар.

Угуп турза: бир жанынан күзүни, экинчи жанынан конко угулды. Күзүнилү атту бай којойым город жаар баратты, конколу атту десе жокту крестьянин агаш аразына одындап баратты.

Кызыл тумчукту кичү Соок одындап бараткан кижинин кийининен жүгүрди.

— Онын кийген тоны эски, ырттык, бөрүги коомой, меелейи тежик, мен оны эмди ле тонурый койорым—деп мактанды.—Сен десе којойымнын кийининен жүгүр. Ол айу терези тонду, түлкү бычак бөрүктү, бөрү терези өдүктү. Мен ого чыдабазым.

— Сенин айтканынча болгой—деп, жаан карындажы, Көк тумчукту Соок айтты.

Сыгырыжып, жызыражып жүгүргилей берди.

Эниргери ак жалаңда база ла тушташты. Жаан карындажы, Көк тумчукту Соок каткырып, меелейлерин согуштырып келетти, кичү карындажы, Кызыл тумчукту Соок десе калтырап, корчойып калган келетти.

— Же кайтты, којойымды тонурдын ба?—деп, ол агазынан сурады.

— Тонурьп салдым, жүк ле тынду артырып койдым—деп, агазы айтты.

Кызыл тумчукту Соок кайкады.

— Којойым айу терези тонду, түлкү бычкак бөрүктү, бөрү терези өдүктү не, сен ого канайып чыдадың?

Көк тумчукту Соок каткырды.

— Мен онын тонына да, бөрүгине де, өдүгине де кирип алгам—деди.—Ого чанактан түжүп алала, јойу базып, меелейлериле согуштырып турар керек болгон, ол дезе кайра јадып, жүк ле оронып отурат. Мен оны јакшы ла тонургам. Је, сен кайттын? Одын кезип турган кижиге чыдадың ба?

— Кайдан чыдайтам! Мен ого чыдабадым, ол меге чыдады—деп, Кызыл тумчукту Соок айтты.—Мен оны јолой тонурарга санангам, ол дезе адына килеп, чанагынын кийининен жүгүрет. Јүгүрип бараткан кижини канайып тонурьп алатан эдинг? Једер јерине јетсебис ле, мен сени тонурарым!—деп санандым. Једип барарыбыста, меге оног коомой болды. Ол малтазыла талайып, агашты чабарда, меге такпайлары ла чачылды.

Иштег ол там ла изүркенип турды, мен ак-јарыкта јок немедий болдым. Кыска тонын чечип салды, бөрүгин ле мее-

лейлерин суурып, кардын үстине таштады. Мен сени эмди ле тонурарым!—деп санандым. Мен тонынын, бөрүгинин ле меелейлеринин ичине кирип, оларды тонурдым. Кийинип алза, Кызыл тумчукту Сооктын күчин билзин!—деп санандым.

Ол дезе одынды кезип алала, тонын агашла кактап, мени чыгара сокты. Соккон-соккон, токтогон - токтогон, мен оноң жүк арайдан ла айрылдым. Эмдиге кабыргаларым оорып жат.

Көк тумчукту Соок бажын жайкайла, айтты:

— Сен, карындаш, жаш та, тенек те. Малта тонноң артык жылыдып турганын, мен кире жүрзөң, билерин.

Эки соок жаан жолго нени эдерге барды?

Кызыл тумчукту Соок кемнин кийининен жүгүрди?
Көк тумчукту Соок кемнин кийининен жүгүрди?

Кожойым канайда кийинип алган болгон? Жокту кижинин кийими кандый болгон?

Кызыл тумчукту Соок ненин учун жокту крестьянинди тонурый болбогон?

Кожойым айылына ненин учун жүк ле тынду жеткен?

Түлкү, койон ло пөтүк.

(А л б а т ы н ы н ч ө р ч ө г и.)

Түлкү ле койон журтаган. Түлкүде тош тура болгон, койондо дезе талдын терезинен эткен тура болгон.

Јас келди—түлкүниң туразы кайыла берди, койоннын туразы алдындагы ла бойы турды.

Түлкү койонноң конорго суранып алала, койонды чыгара сүрүп ийди.

Койон ыйлай-ыйлай базып баратты, ого удур айт келди:

— Тяф! Тяф! Тяф! Койонок, не ыйлап туруң?

— Мен канайып ыйлабайтам! Менде талдын терезинен эткен тура, түлкүде десе тош тура болгон; түлкүниң тош туразы күнге кайылып каларда, менен конорго суранып алала, мени бойымды чыгара сүрүп ийди.

— Ыйлаба, койонок! Мен сениң түбегинге болужарым—деп, айт айтты.

Олор турачак јаар баргылады. Ийт үрди:

— Тяф, тяф, тяф, түлкү, мынан кедери бар!

Түлкү десе олорго печкениң үстинен:

— Чыгара калып, мантап чыксам, јер башка чачыла береригер!

Ийт коркыйла, мантай берди.

Койонок база ла ыйлап, јолло баратты. Ого удур айу келетти.

— Не ыйлап туруң, койонок?

— Мен канайып ыйлабайтам! Менде

агаш тура, тўлкүде дезе тош тура болгон; ол конорго суранала, мени чыгара сүрүп ийген.

— Ыйлаба, койонок, — деп, айу айтты, — мен оны чыгара сүрерим.

— Жок, сүрүп болбозың! Ийт чыгара сүрүп болбогон, сен де сүрүп болбозың!

— Жок, сүрүп саларым.

Түлкүни сүрерге баргылады.

— Кедери бар, тўлкү!

Түлкү дезе печкенин үстинен кыйгырды:

— Чыгара калып, мантап чыксам, жер башка чачыла береригер!

Айу коркыйла, мантай берди.

Койонок база ла ыйлап баратты, ого удур чалгылу пөтүк келетти.

— Кукареку! Койонок, не ыйлап турын?

— Мен канайып ыйлабайтам! Менде агаш тура, тўлкүде дезе тош тура болгон; менен конорго суранып алала, бойымды чыгара сүрүп ийди.

— Баралык, мен оны чыгара сүрерим.

— Жок, сүрүп болбозың. Ийт сүрген — сүрүп болбогон, айу сүрген — сүрүп болбогон, сен де сүрүп болбозың.

— Жок, чыгара сүрерим!

Тураның жанына базып келдилер.

— Кукареку!—деп, пөтүк кыйгырды:
— Ийиниме чалгы жүктенип алгам, түлкү-
ни кезерге турум! Печкеден түш, түлкү!
Түлкү угала, коркыган бойынча айтты:
— Öдүгим кийип жадым.

Пөтүк база ла кыйгырды:

— Кукареку! Ийиниме чалгы жүкте-
нип алгам, түлкүни кезерге турум! Печ-
кеден түш, түлкү!

— Кийинип жадым...—деп, түлкү айтты.

Пөтүк үчинчи катап кыйгырды:

— Кукареку! Ийиниме чалгы жүкте-
нип алгам, түлкүни кезерге турум! Печ-
кеден түш, түлкү!

Түлкү турадан чыга коноло, кача бер-
ди. Пөтүк ле койонок дезе турада журтай
бердилер.

Түлкү койонды канайда мекеледи?

Койонго кем болужарга сананды?

Ийт ле айу түлкүни ненин учун сүрүп болбоды-
лар?

Пөтүк оны канайда чыгара сүрди?

Чөрчөк канайда божоп жат?

Керик бака.

Литкек сары көлдө бир бака журтап
жаткан. Бир катап ол бойынын айылы-
нан чыгып, тегерик сары көлдөн ыра-

ды. Тебинип-тебинип жемзеп барды. Тебинип-тебинип жүреле, жанар жолун таппай калды.

Жолдо дезе ого жаан түбек болды— кызыл чымалынын жолуна учурады. Чымалылар, — „макалу жымжак курсак табылды“ — дешип, онын үстине сыралыжа берди. Ичи-кардын тиштегилей берди.

— О-ой!—деп, бака отурып ыйлады. — А-ай! Слерде бир кичинек уйат бар ба, жок по, азып жүрген мени тиштеерге, аштап жүрген менин каным сорорго не болдыгар?

Чымалыларга чындап та уйатту неме ошкош боло берди. Ончозы бакага мүргүдилер, мындый сөсти ого айттылар:

— Күндүлү бүткен слерди, бака, бистин айылга кычырып турыбыс, аламыр-чикирле күндүлеерибис, ачу аракыдан ичирерибис.

Бака жөпкө кире берди. Нени жигенин ол ондобойт. Ажанып турарда, кандый куучын болгонын торт ондобойт. Кандый төжөккө жадып уйуктаганын чек билбейт. Аракыны көп ичеле, ажып калган монгус эмтир.

Эртен тура бир чымалыдан жайнап сурады:

— Баштан баш болзын, бу тыттын

бажына чыгала, көрзөн: менин айылым кажы жанында болгодый.

Чымалы агашка чыгала, айтты:

— Мынаар төмөн күнбадышта көл жалтырайт. Керек болзо, мен слерге чике барар жол көргүзип берейин бе?

— Ой, балам, сен кандый жакшынак! — баканын сүүнгени сүрекей болды. — Баралы, баралы. Мен сени ичинг сыстаганча ла азыраарым.

— Жо-ок—деп, чымалы каруузына айтты, — мен жагыскан күндүледер күүним жок. Слерди кече бис ончобыс азырап, аракылатканыс. Бүгүн күндүлеерге турган болзогор, бисти ончобысты кычырыгар. Бис ончобыс жагыс өмөлү албаты. Тыштанганда да, иштегенде де жагыстан болорын билбейтенибис.

Онойдордо, бака бастыра чымалыларды бойына кычырды. Ол алдынан, жалбак көк таштый, тебинип-тебинип баратты, чымалылар десе онын кийининен, кара суудый агып, баргылады.

Ол агаштын ортозында канча ла бар чымалылар ончозы баканы ээчий жүрүп ийдилер.

Көлгө жеткилеерде, бака олорго айтты:

— Слер, менин күндүлү айылчыла-

рым, чўрче ле мында сакып алыгар, мен барып аш-курсакты белетезин, аракы-чегенди ассын деп, якылта берейин дейле, суу төмөн чоп эде берди. Суудан дезе ак тосток көбүк бортылдай берди.

Чымалылар бир күн сакыды, экинчи күн база сакыды—је баканын сурузы да јок.

Јетинчи күн чымалылардын энези чу-гулданды.

— Је болгой—баканын курсагын сакып турала, торолоп өлөтөн турубис! — деди.

Курын кезе тартып курчанала, эне чымалы айылы јаар басты. Бастыра чымалылар курларын кезе тартып курчанала, энезинин кийининен јандылар.

Онон бери чымалылар ол кезе тартып курчанган курларын чечпеген, бүгүнге јетире јүрилер. Олор эмдиге јетире тойо ажангалак деп айдыжат.

Эки карындаш.

(Хакас албатынын чөрчөги.)

Озо, озо эки карындаш јуртаган. Бирүзи бай, бирүзи јокту болгон. Бир катап бай карындажы јокту карындажына келеле, айткан:

— Меге келип иште. Күн чыгардан ала күн ашканча иштезен, бир таар аш аларың.

— Кем жок—деп, жокту карындажы каруузын берди.

Ол таң атканынан ла бозом энирге јетире иштейле, иштеген ижи учун јалын аларга келген.

— Күн ажа берди, төлө—деди.

— Јок. Күн ажа да берген болзо, оның кичинек карындажы тенгериден јарыдып јат. Ай ашканча иште, оның кийининде јалынды аларың—деп, бай карындажы айтты.

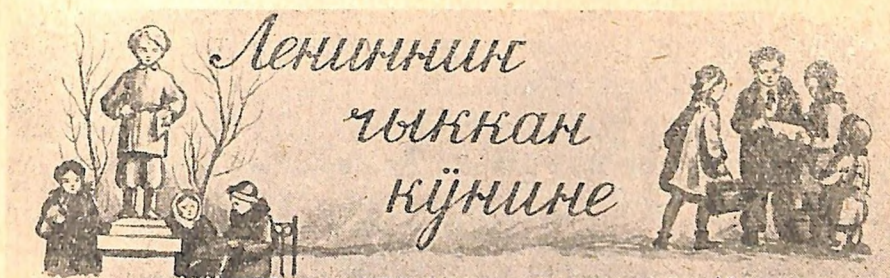
Јокту карындажы түн өткөнчө иштеген. Таң јарып келерде, ол айылына јанып келеле, бир таардын түбин јара кезеле, ого экинчи таарды улай көктөп алды. Оның кийининде бай карындажынан иштин јалын аларга келди.

— ... Акыр, акыр... Сен эки таарлу келген туруң ине?—деп, бай карындажы сурады.

— Күнде кичү карындаш бар болордо, таарда нениң учун кичинек карындаш жок болотон?—деп, жокту карындажы каруузын берди.

Канайдар? Арга јокто бай карындажы эки таар аш уруп берди.

Лениннинг чыккан кўни

* * *

Лениннинг чыккан кўнинде
кўн де, яс та айландыра!
Суучактар тўбине жетире
көбүктелип анданат.
Jүзүн-jүүр өзүмдер
чечектеп өзөр учурлу.
Ончо балдар-ленинецтер
ясла колбулу!
Сонуркак, экпіндү олор,
яскы суучактардый.
Ырысту жолдор олорго
элбек жадат ороондо.

Е. Трутнева.

Кастар.

(В. И. Лениннинг бала тужындагы
жылдары керегинде эске
алынганнан.)

Володя Кокушкинодо бойынын бастыра чөлө ойин амырап ла ойноп өткүретен, Симбирскте болордо десе, бойы кичинек те болзо, бичиктерди көп кычыратан. Ол бичиктерди, бойынын Аня эжезиле кожо барып, библиотекадан алып туратан.

Бир катап Аня менен кокырлап мынайда сураган:

— Коля, сеге Володя библиотекага канайда барып жүргени керегинде куучындабады ба?

— Жок, куучындабаган. Не болды?

— Сен оного бойынан сурап ук. Ол айдып берер.

Библиотека жаар баратан оромдо кастар жүргенде, оларды үзүк жогынан ачындырып туратан керегинде Володя күүн-күч жок куучындайтан. Кастар мойындарын чөйип алала, Володяга удур келетендер. Кастар Володядан айрылбай, тиштеерге турганда, ол чалкойто жадып алала, буттарыла тепкиленип, олардон коруланып туратан.

— Олардон агашла не коруланбай турган?— деп сурадым.

— Колго алып корулангадый агаш жок болгон, буттарла коруланарга эптү эмес те болзо, же ижемчилү.

Сүреен шулмус, куучынчы да болзо, Володя менле де, өскө дө балдарла качан да өөркөшпөйтөн. Бойына жарабай турган балдарга жууктабайтан, олардон ырап жүре беретен. Ол бойына түңгөй балдарла кандый бир неме керегинде блашканда, бойынын шүүлтези учун сүрекей тартыжатан, же ондый да болзо, оларло согушпайтан.

Володя бойын ангылабайтан, бойын өскө балдардан жакшы деп бодобойтон. Онын учун Володянын өскө балдардан артык болгонына кем де өөркөбөйтөн, кеминг де ичи күйбейтен, балдарга ол жүк ле жакшы жозок көргүзип турган кижиге болгон.

Н. Веретенников.

Сокольниктерде ёлка болгоны.

Сокольниктерде балдар жаткан турада ёлка белетегендер.

Эниргери ёлканы кееркедип, жазап койгондор.

Ойынчыктарды ончозын балдар бойлоры жазаган.

Мында айулар да, койондор до, слондор до бар болгон. Ёлканын сыраңай ла бажында Соок Таадак отурган.

Ончозы Ленинди сакыдылар. Тышкары шуурган башталган. Салкын күүлеп турды, туранын жанына машина једип келгенин бир де кижн укпады.

Машинадан Владимир Ильич чыгып келди.

Ленин тонын, бөрүгин чечип, балдар отурган кыпка кирип келди. Балдар оны көргөн лө бойынча танып ийдилер, је Ленинди ајыктап, унчугушпай отурды.

Владимир Ильич сурады:

— Киске-чычкан болуп ойноорго кем билер?

Ончозынан жаан кызычак, Вера, озолодо айтты.

— Мен!

— Мен база!—деп, Лёша тын кыйгырды.

— Же, айдарда, сен киске болорын—деп, Владимир Ильич айтты.

Балдар ёлканы эбиреде тургылап ийди.

Чычкан эдип кичинек Катяны көстөп алдылар.

Лёша Катяны тударга тап этти. Катя десе Лениннин жеинен тудунып алды. Владимир Ильич оны колына алала, бийик көдүрип ийди.

— Киске чычканга једип болбос!

Онын кийининде Соня чычкан болды. Лёша оны тудуп алды, онон бойы чычкан болды, Сеня десе—киске.

Узак ойнодылар, ончолорына изү боло берди.

Онон ончолоры ёлканы эбиреде јүгүришти. Кичинек Катя Владимир Ильичле коштой јүгүрген. Ол оны колынан тудуп алган.

Бу өйдө Надежда Константиновна Крупская ла Лениннин эјези, Мария Ильинична, балдарга бир жаан кайырчакка толтыра сыйлар экелдилер. Ол немелерди балдарга Ленин экелген.

Кажы балага автомобиль, кажызына труба, кажызына барабан једишкен. Катяга наадай једишти.

Сокольниктерде балдар јатқан турада ондый ёлка болгон.

А. Кононов.

Лениннин музейинде.

Воскресен күнде бис эјемле экү айылыбыстан чыктыбыс.

— Мен сени музейге апарарым—деп, меге эјем айтты.

Бис площадьты кечире базала, өргөдий жаан, жараш кызыл турага кирип бардыбыс. Ондо улус бир кыптан база бирүзине чыгып-кирип жүрди. Улу башчыбыстын бастыра жүрүми менин алдымда болды. Лениннинг өскөн туразын ла онын гимназияда үренер тушта алган мактулу бичигин көрдим. Бала тужында кычырган бичиктери мында ок жергелей тургылары. Төрөл жеринде кижжи жайым жүрзин деп, бойынын күчиле жатсын деп, Ленин жаштан ала сананган.

Ильичтин отурган отургужын ла столдо турган лампазын көрдибис, түнде бу лампанын жаркынына ол Кремльде иштеген. Мында ол Сталинле көп катап куучындашкан. Эмди онын бастыра кабинетин музейге экелип салган.

Жүс жыл, эки жүс, үч те жүс жыл өтсө, кажы ла жүрукты, портретти ле кандый ла немени албаты мында чебер корулаар.

71 номерлү поездтин кочегары.

Түнде, бир час он минутта, Петроградтын ары жанында, Удельная деп станцияда 71 номерлү поезд токтойтон учурлу болгон. Паровозты токтодып тургузатан жеринен эмеш өткүре апарала, электрический фонарьдын оды жетпес жерге тургуссын деп, поездтин машинистиле эрмектешип салган болгон. Ол тушта кочегар паровозтон түже берер, онын ордына Владимир Ильич турар деп жөптөшкөн.

71 номерлү паровозтын машинисти Ленинди качан да көрбөгөн. Же алдында көргөн дө болзо, эмди түнгей ле таныбас эди: Ленин сагалын кырып салган, маңдайын өскө чачла—парикле бөктөп алган. Париктин үстине кара картуз кийип алган.

Качан поезд токтой берерде, карануйда кочегар паровозтон түжүре калып ийген. Ленин десе тепкишти өрө чыгала, эмеш те жалтанбай, паровозко кирип келерде, машинист бир де неме сурабаган: бу кижин Ленин деп жарт билген.

Кочегардын ордына Ленин турган.

Паровозты одынла одуруп турган. Одын үлүш, жакшы күйзин деп, оны бир эмештен алала, отко чачып турар керек.

Стенеде кадап койгон каду таап алала, Владимир Ильич ого бойынын пальтозун илип салган; ошон чамчазынын жеңин түрүп алала, иштей берген.

Ол одындарды печке жаар чачып, күйүп жаткан турундарды күлкүлө эжип, булгап турган. Машинист улай ла кайра көрүп, Владимир Ильичти кайкап турды. Жаңы кочегар бир де болуш сурабай, ишке чыдап турган.

Онойдо Белоостров деп станцияга жеткен. Ондон граница болгон. Ошон ары Финляндия башталган.

Ондон ончо пассажирлердин документтерин көргөн. Поездти бастырамы ла тинтиген. Машинист паровозтон түже жүгүрөт, поездтин жанына жүгүрүп келет, вагондордон паровозты айрып ийген. Ошон паровозты суу уруп аларга водокачкага (суу алатан жерге) апарган. Сууну десе мендебей, табынча ла уруп турган. Станцияда поездти аткарамы үчүнчи катап шан согуп ийген, паровоз десе водокачканын жанында турганча болгон.

Поездти аткаратан кижин машинистти кычырамы, ол жедип келет, паровозты поездке колбоп ийген.

Улус тинтип турган офицер неме сескелекте, паровоз ары болуп, жүрө берген.

Кононов.

Февраль.

Февраль айда салкыннын
күўлегени угулат.
Ак карды куйундалтып,
жер үстиле апарат.
Кремльдин чике үстиле
самолёттор учкылады.
Бистин төрөл черүбисти
төзөлгөн күнде мактайлы!

С. Маршак.

Советский Черү.

23 февральда—Советский Черүнинг байрамы.

Советский Черү орооныбысты корулап ла бистин
грандарыбысты өштүлерден каруулдап жат.

Советский Черү өштүлерле жуулажып, көп катап
женүлер алган. Немецкий фашисттерле тартышкан жуу
ончозынан уур болгон. Фашисттер советский жангы
жок эдерге санангандар. Олор бастыра телекейди жуу-
лап аларга турган. Бистин Төрөлистин ишмекчилерин
ле крестьяндарын дезе кул эдип аларга сананган. Фа-
шисттер көп городторды ла деревнелерди жуулап алып,
жемирп койгон.

Je немецкий олјочыларла тартыжарга бастыра албаты туруп чыккан. Советский Черүни коммунистический партия баштаган. Бистин солдаттар жалтанбай тартышкан. Жалтанбас талайчылар дезе өштүни талайда өлтүрген, олардын керептерин ле суунун алдыла жүрер немелерин талайдын түбине чөндирген.

Бистин черүге бастыра албаты болушкан: ишмекчилер заводтордо мылтык-јепсел, машиналар эткендер, колхозчылар јаландарда төрөл Советский Черүзине аш өскүргендер. Советский Черү фашисттерди оодо согуп, өштүлерди бистин орооннон чыгара сүреле, олардын Берлин деп төс городын алып алган.

Бис Советский Черүбисти ончобыс сүүп јадыбыс.

Байрам күндерде Москвада Кызыл площадька Со-

ветский Черү парадка чыгып јат. Түп-түс стройлорло пехота өдүп барат. Түрген мантадып, конница өдөт. Ийде-күчтү танктар күркүрейт. Чанкыр тенгеринин түбинде јаан бомбардировщиктер учуп барат, истребительдер, јалкын чылап, элес эткени көрүнөт.

Бистин төрөл Советский Черүбиске мак!

Бистин офицер.

СССР-дин гранинан
Омок-јардак офицер келди.
Амыраарга айылына
ада-энезине ол келди.
Таныш улусла эзендежет,
— Кирип жүр!—деп, улус айдыжат,
ордендерин төжинде
тоолоп болбой кайкажат.
Балдар оны ээчий жүрет,
кажы ла јаш уулчагаш,
бу јалтанбас офицердий,
јаанап өзөргө амадайт.

Д. Гулма.

К е п с ө с т ö р .

1. Советский Черү јаныскан эмес—оныла кожо бастыра ороон.
  2. Советский Черүге барган—төрөл билезин тапкан.
  3. Јалтанбасты ок албас, јалтанбаска јыда тыгынбас.
-

Кремльдин чолмондоры.

Кремльдин чолмондоры
үстисте күйет,
кажы ла јерге јаркыны једет!
Јакшынак Төрөл бар балдарда,
онон артыгы јок кайда да!

С. Михалков.

Москванын оромдорында.

Бис такси машинала барып јаттыбыс, мен эбиреде ајыктап отурдым... Эки јанында бийик туралар. Ол туралардын көзнөктөри көп. Оромдордо трамвайлар шыгырап, автомобильдер күүлеп турат, јойу улус тротуарларла базып јүрет.

Кенетийин кийинисте күүлей ле берди!

Бистин шофёр туура буруп, таксини токтодып ийди.

Бистин автомобиль озолой берди. Ол кичинек вагончикке түней болды. Онын өни ак, тууразында кызыл крестү эмтир.

Шофёр мен јаар бурулала, айтты:

— Оору кижиге түрген болуш јетирерге барып јат. Ол автомобильдин ичинде орын да бар.

Бис катап ла көндүктис. Бисти бир де эмеш серпибей турды.

Москваның оромдорының ўсти, пол ошкош, тўс, жангыс кара өндў. Ол асфальт деп, энем айдып берди.

Көрзөм: бистин алдыбыста суузы чачылып, узун бочко баратты.

Мен кыйгырдым:

— Ай-ай-ай! Кандый каткымчылу неме эди! Суузы көдүре төгүлип калатан эмтир!

— Оромдордо тоозын жок болзын деп, сууны өнөтийин төгүп жат—деп, энем айтты.

Б. Житков.

Уулчак жолдын эки жанында нени көрди? Оромдордо нени көрди?

Уулчак бараткан машинаның шофёры ненин учун машиназын токтодып ийген?

Москваның оромдорын неден жазаган? Оромдо тоозын жок болзын деп, нени эдип жат?

Кайкамчылу немелер керегинде.

Бойы учар кебис-самолёт керегинде чөрчөк билерин бе?

Бу чөрчөк озогы тужунда, самолёттор жок, же кебистер бар тужунда, табылган.

Улус ол өйдө кейле учуп жүрерге, тайгаларды ла кырларды түрген ажып барарга, түрген иштеп үренип аларга сүреен күүнзеген.

Бойы учар кебис-самолёт керегинде, түрген барар өдүк керегинде, бойы кезер кирее керегинде онын учун сананып жүретен.

Эмди ондый кайкамчылу немелер жангыс ла чөрчөктө айдылып турган эмес, чын бар.

Бисте бойы учар кебис-самолёт жок, же тегин самолёт бар. Ого кандый да түрген учар куш једижип болбос.

Бисте бойы түрген барар өдүк жок... Же бисте поезд ле автомобиль бар. Олор бисти агаштарды ла јалан-дарды ажыра түрген барар өдүктен де түрген апарат.

Кайкамчылу немелер бисте сүреен көп, бис олордын тоозын да таппай калдыбыс. Бис оромло до жүргенисте, кайкамчылу немелерди көрөдис. Олор бистин заводтордо до иштеп јат. Кайкамчылу немелерди кажы ла айылдан таап алар аргалу.

И. Ильин.

Улус озогы тужунда кандый кайкамчылу немелер керегинде сананып жүретен?

Слер кандый кайкамчылу немелер керегинде кычырдыгар? Кайкамчылу немелерден слер база нени билеригер?

Письмоны ийе берген.

Тима адазыла кожо городко барган. Адазы Тимага письмо ло 40 акча береле, айтты:

— Мен таайынга письмо бичигем. Сен почтага барып, марка садып алала, бу письмоны почтанын кайырчагына салып ий. Марказын јапшырарга ундуба, онон башка письмо јетпес.

— Жок ундубазым—деп, Тима айтты.

Тима почтага барала, марка садып алды, оны письмонын үстиги он толыгына јапшырала, письмоны кайырчакка салып ийди.

Бойы дезе сананып турды:

„Бу письмо кайырчактан канайда чыгып, таайыма једетен? Оны бу тежиктен чыгарып алатан ба?“

Тима көрүп турза: кайырчакка јалтыркай топчылу кыска тонду кижы базып келди. Кеден таарды кайырчактын алдына тозуп алала, кайырчактын түбин түлкүүрле ачып ийди. Письмолор таарга төгүле берди.

Тима энчигип болбой, сурады:

— Менин письмом кайырчакта артты эмеш пе?

Ол кижги каткырды.

— Кайырчакта бир де письмо артпаган.

— Эмди слер бистин письмолорды канайдарыгар? Олорды таркадып апарарыгар ба?— деп, Тима сурады.

— Жок, олорды озо баштап кажызы кайдаар баратканын ылгап алар, онын кийининде аткаарар. Письмолор јерине темир јолдорло, пароходторло, самолётторло јүргилей берер.

Письмолорло почтада нени эткилейт?

Слерге письмо аткаарга келишти бе?

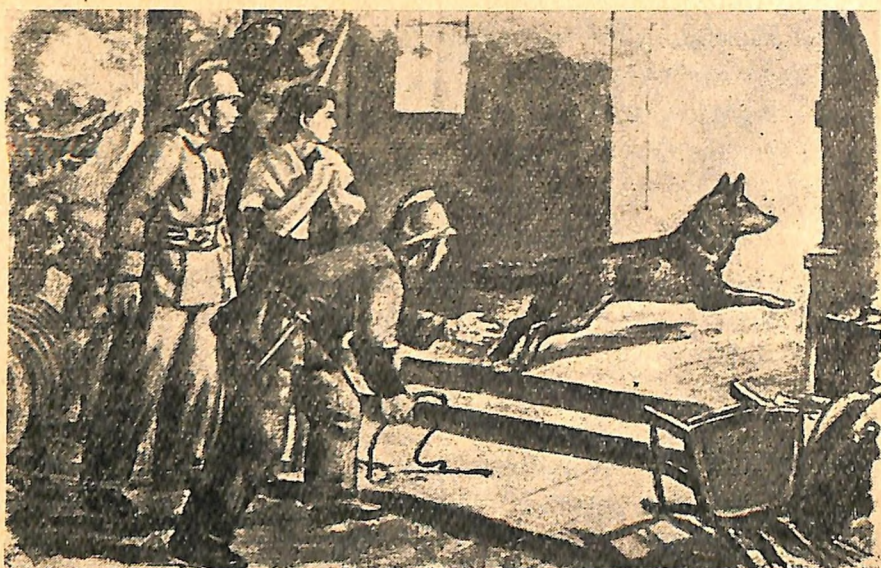
Кемге аткардыгар?

Пожарный ийттер.

Бир катап тура күйүп чыкты. Пожарныйлар турага једип келерде, олорго удурга үй кижги јүгүрип чыккан.

Ол ыйлап, турада эки јашту кызычагым артып калды деп айдып турган.

Пожарныйлар Боб деп ийтти божодып ийдилер.

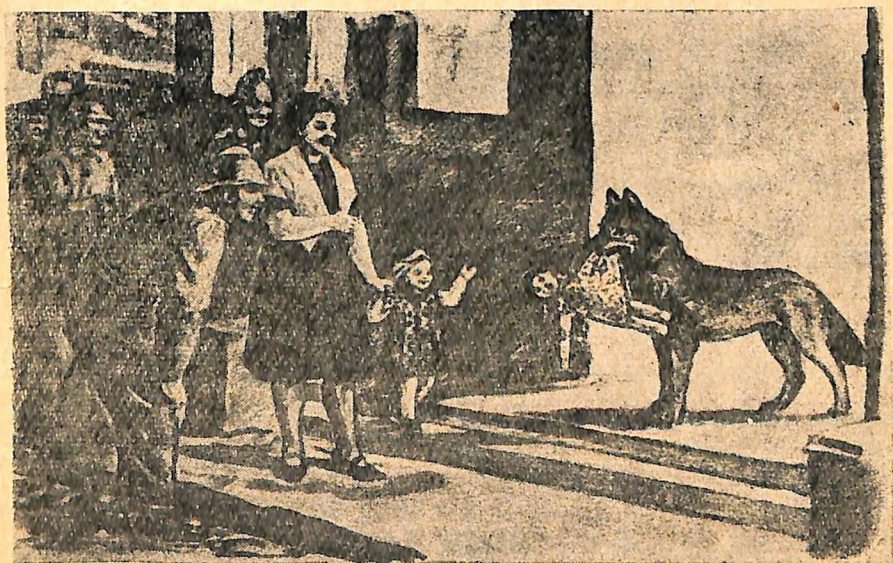

Боб тепкишле мантап барала, ышка көрүнбей калды.

Беш минуттың бажында ийт кызыкты чамчазынан тиштенип алып, турадан чыгара мантап келди.

Энези балазына тап эдип, кызы тирү артканына сүүнип, ыйлап турды.

Пожарныйлар ийтти эркелеп, түги күйди эмеш пе деп, оны аыктап көрүп турдылар, же Боб база ла турага блаажып турды. Пожарныйлар тураныг ичинде база не-не бар болор деп сананала, оны божодып ийдилер. Ийт тураныг ичине мантап барала, нени де тиштенип алган мантап келди.

Улус Бобтыг экеткен немезин лаптап көрөлө, ончозы каткырышты: ийт жаан наадай экелген эмтир.

Л. Толстой.

Кажы ла журукка ат адап беригер.

Куучынныг кажы ла журукка келижип турган јерлерин кычырыгар.

Куучынныг планын тургузып алыгар.

Кийим көктөөр фабрика.

Горно-Алтайск городто кийим көктөөр фабрика бар. Ол фабрика Горно-Алтайский оромдо туру. Фабрикада түни-түжиле машиналардыг табыжы угулат.

Ондо ишмекчилер көп. Кажы ла кижиг ағылу иш бүдүрип јат. Озо баштап бөсти кескилеп јат. Онын кийининде оны көктөп јадылар. Көктөөр тужунда кажы ла јикти утюгла түзедип турадылар. Утюгты электричествонын күчиле изиткилейт. Кийим бүткен кийининде ого топчылар тангып јат. Бүдүп калган платье-лерди, костюмдарды, тондорды, чамчаларды база онондо өскө немелерди магазиндерге табыштырып јадылар.

Слердин јерде кандый фабрика, завод эмезе артель бар?
Ондо нени эткилеп јат?

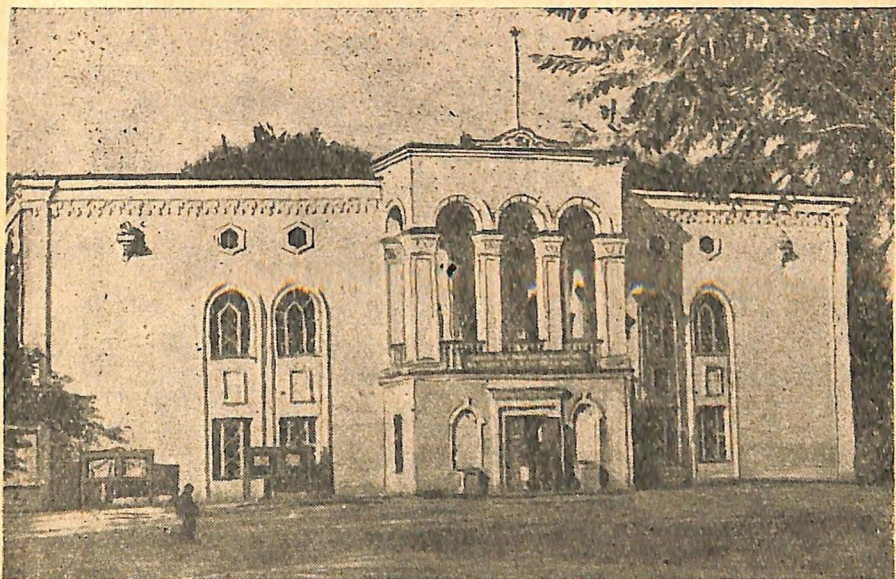

Горно-Алтайск.

Горно-Алтайск бистинг областьтын төс городаы. Ол бийик эмес кырлардын ортозында туруп жат. Горно-Алтайск жылдын сайын жаранып, өзүп туру. Оңдо көп жаан жараш туралар тудулат. Городтын ортозында Советтердин Туразы туруп жат.

Городто телкем жараш оромдор бар. Оромдорло көп автобустар жүрүп жат.

Городто жүзүн-жүүр чечектер ле агаштар өскүрип турган жараш сквер ле городской парк бар. Жайгыда скверде ле паркта улустар көп болот.

Кинотеатрда балдарга түште көргүзип жат, жаан улуска энирде көргүзет.

Музейде жүзүн-жүүр андар ле куштар бар.

Городто школдор, магазиндер көп.

Кийим көктөөр, бөс лө тюль согор фабрикалар, кирпич эдер завод иштеп жат.

Книгалар ле газеттер чыгарып турган жер—издательство бар.

Јунунар керек.

Таң эртеде турала,
чычканның, кискениң,
суукуштын балдары,
коныстар, курттар—
ончозы јунунат.
Јаңыс сен јунунбадын,
кирлү арттын.
Онын учун чулугын, өдүгин
таппай калдын.
Јыды јараш самынды,
порошокты, таракты,
јымжак коларткышты
тузаланып үрели.
Агын сууда, тенгисте,
чомунып эжинели,
тоскуурда, мылчада,
кайда да болзо,
јунунып јүрели.

К. Чуковский.

Канайда јунунар ла тишти канайда арчыыр керек.

1. Күнүн ле эртен тура ла энгирде јунунар керек.
2. Озо баштап колдорды ару јунуп алар керек.

3. Јүсти, кулактарды, мойынды ару колдорло јунар керек.

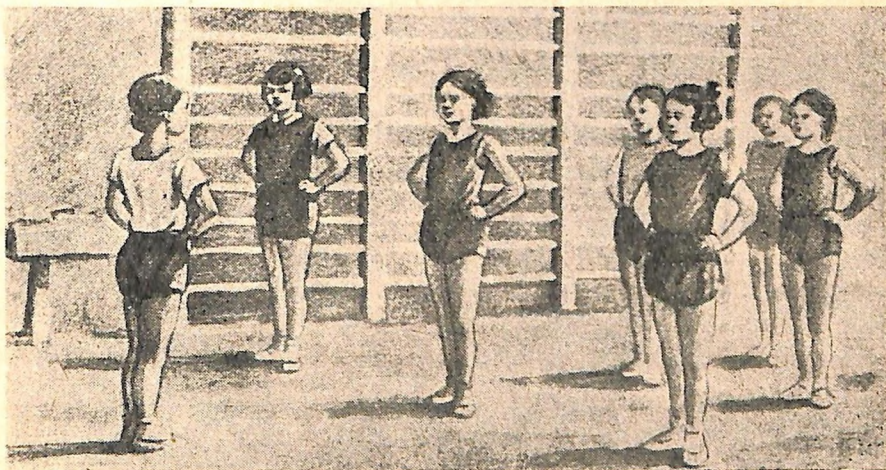
4. Јунунган кийининде кургада арчынар керек.

5. Ару коларткышла арчынар керек.

6. Тишти эртен тура, энирде щёткала, зубной порошколо арчыыр керек.

Су-кадык болорго база не керек.

Ару кейле тынар,
тураныг ичине ару кей соктырар,
төжөк-јастыкты ару тудар керек.

Бис физкультурала заниматься эдип јадыс.

Физкультураны сүүп турубис.

Биске физкультура су-кадык болорго болужат.

Физкультура бистинг эди-каныбысты тыңыдып, изүүден, сооктон коркыбас эдип тазыктырат.

Јакшы дегени не, јаман дегени не.

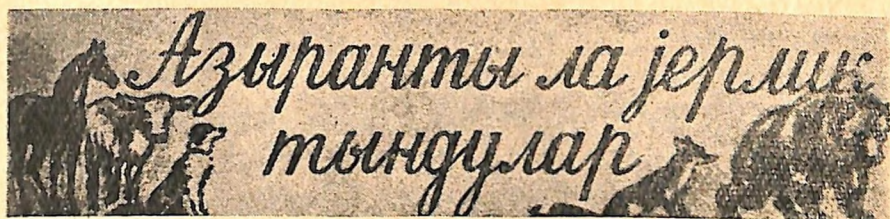
Бир катап уулчак
адазына базып келди.
—Јакшы, јаман дегени не,
айдып беригер—деди.
—Уулчак кирлү жүрген болзо,
јүзин јунбай турган болзо,
оның эди када берер,
ондый уулды јаман дежер.
Самынданып јунунарга,
тижин ару тударга
сүўп турган уулчак—
сүреен јакшы балачак.
Бир уулчак чеберленбей,
балкашка кирип, уймалат.
Оны јаман, шалбыр деп,
ончо улус айдыжат.
Бирүзи будын арчып,
калошторын арутайт.
Ондый бала јаш та болзо,
јакшы уул деп айдыжат.

В. Маяковский.

Т а б ы ш к а к т а р.

1. Одус боро ат, ойлоок јеерен ат.
  2. Мен јетпес јерге кара тоскок јетти.
  3. Јүс кушкаш көл карап отуры.
-

Кичинек Соколик.

Күн сүреен изү тийген.

Таня ла Алёна тоормоштордын үстинде отурып таскактын алдында карлагаштардын балдары чыйкылдажып турганын тыңдадылар. Кенетийин айылдардын кийин јанына Нюра жүгүрип келди.

— Слер мында бир де неме билбей отурып јадыгар, конюшняда дезе кулун чыккан!—деп, Нюра кыйгырды.

Ончолоры конюшня јаар жүгүргиледи.

Конюшня сырагай деревненинг учында, буунты суунын јанында турган. Ол шили көзнөктөрлү, сүреен јаан болгон. Бу конюшняны колхозчылар јуунын кийининде тудуп алган.

Конюшняда бир де ат јок, ончозы иште болгон. Ондо јаңыс ла Зорька деп јеерен бее турган. Таадак ого ару салам јайып турган.

— Је, не келдигер? Слерди мында кем көрбөгөн?—деп, таадак, балдарды көрөлө, арбанды.

Је кызычактар ондо до јок јууктай базып келеле, Зорьканынг јанында кичинек кулун турганын көрүп ийдилер.

— Көрзөнг, кандый эрке!—деп, Таня кыйгырды.— Кандый јараш! Мандайында чолмонду! Ой былар, мен оны сыймап ийейин.

— Јок, сыймаба. Көрзөнг, ол тегин де үркүп туру—деп, таадак айтты.

Кулун кулактарын кыймыктадып, Тая жаар кылчайып көрүп, энезине жуук туруп алды. Таадак дезе оны токунадып турды:

— Же-же, үркүбе, Соколик! Бис сеге тийбезис.

Конюшнянын жанынча колхозтын счетоводы Иван Сергеевич баратты. Ол жуудан шыркалу жанган, онон ло бери тайакту базып жүрет.

— Эй, Мироныч!—деп, ол таадакка кыйгырды.— Сенде бүгүн кирелте бар дежет?

— Ондый эмей база! Келип көрзөн!—деп, таадак оморкоп айтты.

Счетоводко кулун жарады.

— Көрзөн, буттары кандый узун! Мындый аттар бистин кавалерияда болгон!

Марья эмеген сууга бараткан. Көнөктөрүн жолдын ортозына тургузып койоло, база конюшняга кирип келген.

— Бистин малыбыс кожулат, онызы жакшы! Удабас жуунын алдындагызынан да бай болорус!—деди.

Онын кийининде карыган каруулчык келди. Ол база кулунды көрөргө турган. Ол колхозчы эмес беди?

Же көп улус жуулып келгенин көрөлө, таадак колыла жагып ийди:

— Же, барыгар; атты тегин жерге незин үркүдер.

Ончолоры чыгып барды.

— Жакшы болзын, Мироныч, кулунды кичееп азыра—дешти.

— **Кем жок**, азырап аларыс!—деп, таадак каруузын берди.

Же кызычактардын барар күүни жок болгон. Олор паратанын жанында база эмеш туруп, кулун куйругын шыйманып, энезинин жанында базып жүргенин көрдилер. Кулуннын куйругу дезе кыскачак, быжыраш болгон.

Л. Воронкова.

Нюра кызычактарга нени айтты?
Кызычактар конюшняда нени көрдилер?
Колхозтын конюшнязы кандый болгон?
Мироныч өбөгөн колхозтын аттарын канайып кичееп кө-
рүп турган?

Ат кижининг ижинде.

Ат кандый иш бұдүрип турганын бу
журуктар аайынча айдып беригер.

Бу иштердин кажызын слер бойыгар көрдигер?

Аттын ижин кижиге эмди кандый машиналарла со-
лып жат?

К е п с ө с т ö р :

Адына камчы белетебей, сула белете.

Адынды сулала тойо азыраган, качан да жойу бас-
пазын.

Ат тойу болзо, камчы да керек жок.

Јеерен бее ле бөрү.

Күс жууктап келди. Түндөр жайгыдагызына көрө
узун да, карануй да боло берди. Кулунду беелерди
чеденге сугуп, параталарды быжулап бөктөп туратан.

Бир күн энгирде жеерен бее кулуныла кожо јаланда
артып калган. Ол кулунын ээчидип алып, айылдан
ыраак барбайтан.

Ол өйдө јаланда ач бөрү јелип жүрген. Бөрү узак
курсак јибеген, аштаганына тиштери тарсылдап турган.

Ол кенетийин кулунын киштеген чичкечек үнин

угуп ийди. Бөрү токтой түжеле, тындап, кейди жытайла, кулунду бее турган жер жаар басты.

Бөрү араай өнгөлөп келетти. Кулуннын жанына жууктап келди. Бир ле калыза, кулунды тудуп алгадый.

Jeерен бее бөрүни сезип салала, кейди жытап, кенетийин киштей берди. Кулун энези жаар болды. Бее дезе кулунын корый туруп алала, кийин жаныла бөрү жаар бурулып алды. Бөрү база бир жанынан келерде, jeерен бее кийинин база бөрү жаар буруп, оны такалу будыла тееп ийди.

Бөрү сызына чыдашпай улуза да, je аштап турган. Jeерен беени айландыра базып, оныла бир де неме эдип болбозын билеле, агаш аразы жаар жүре берди.

А. Бостром.

Бир катап jeерен бее кулуныла кожо кайда артып калган?

Ач бөрү кайда жүрди? Ол кулунды канайда тударга сананган?

Бөрү кулунды ненин учун тудуп болбоды?

Куучынды кыскарта куучындап беригер.

Костромской уйлар.

Волга суунын жаказында, Кострома деп городтон ыраак жокто, Караваево деп жаан бай совхоз бар.

Ол совхозтын уйлары макталып жат. Ондый жоон, бөкө лө укту уйлар кайда да жок, болбогон до. Күнине бир караваевский уйдан саап алган сүт бир детсадтын балдарын азыраарга jeдер.

Мындый укту уйларды өскүрип аларга, учёныйлар ла ишчилер көп күчин ле кичеемелин салгандар. Бистин башкару Караваево деп совхозты Лениннин ордениле кайралдаган.

Күрен уй.

(А л б а т ы н ы н г к о ж о н ы .)

Күрен уйымды сүүп турум!
Жажыл өлөнгөн бередим!
Уйым тойгончо жизин;
күчи жакшы болзын
Күрен уйымды сүүп турум!
Ток жайынты бередим!

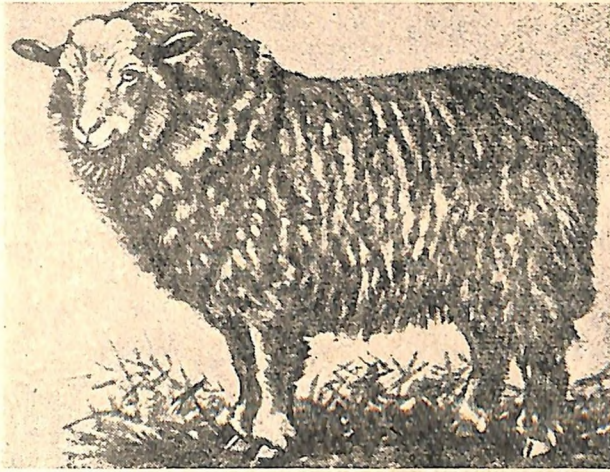
Уйым ток-тойу болзын,
койу сүдин көп берзин.

Койлор.

Эгир кире берди. Бастыра малды журт жаар айдагылады. Ончозынан озо койлор маңтажып келетти. Олордын түги узун, жымжак, олор тон кийип алгандый.

Койлорды койчы айдап келетти.

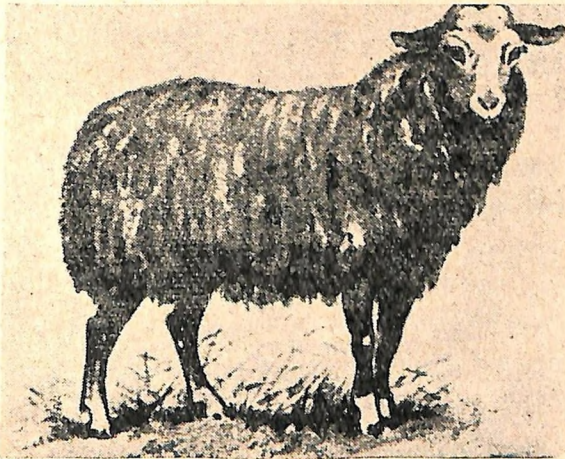

— Костя, койлор келедири! Удура бар! Койлорды чеденге сук—деп, Костянын энези айтты.

Костя балыктап барарга белетеп турган кармагын күүн-күч жок туура салып койды.

— Ой, эне, күнүң сайын койдын кийининен жүгүрерге күүниме тийди. Айдаар ла болзон, улустын чеденине кирерге блаажар—деди.

Энези бажын жайкап, айтты:

— Күүнине тийе берди бе? Меелей ле чулук түүп бер деп, мени кем сурады?

— Же, мен сурагам—деп, Костя айтты.

— Чаналу жүрерде кийетен чамчаны сеге былтыр неден түүп бердим?

— Кураганның түгинен.

— Кийип жүрген тоңынды неден көктөгөн?

— Койдын терезинен—деп, Костя айтты.

— Же ол ине. Пыйманды адан нениң түгинен бастырып берген?

Костя каруузына бир де неме айтпай, койлорды чеденине сугарга жүгүрө берди.

Койлордын түги кандый?

Койдын түгинен нени эдерге жараар, тоолоп айдып беригер.

Кара кураан.

Мениң кара курааным
Тегин эмес—меринос,
Онын учун куучыным
Куру калас ол эмес.

Эди-сөөги тыңызын деп
Эртен-энир умчылайдым,
Энезинен артык өссин деп
Эркелеп оны азырайдым.

Күске жетире ол жаанап
Карыш түктү кой болор.

Түгин кайчылап, кемјизен
Беш килограмман ол ажар.

Онын чичке түгинен
Жылу кийимдер эдилер,
Сендий ок балдар
Ол кийимди кийер.

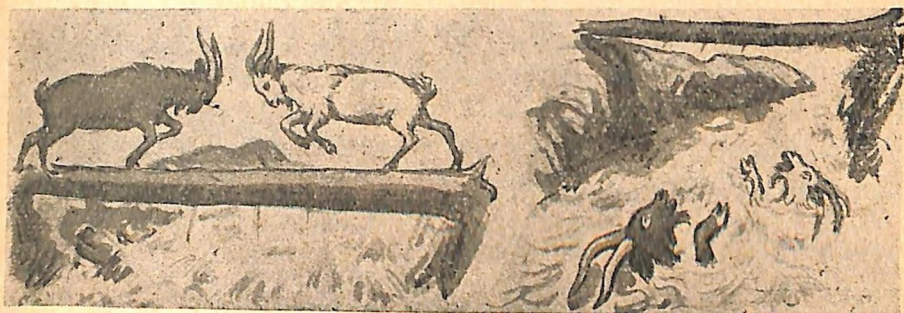
Сен нөкөрим, билеринг бе,
Койдо кандый туза бар?
Онын учун күчсинбе,
Меринос койды азырап жүр.

Виктор Селешев.

Эки текечек керегинде.

Суунын бир жарадынан ак текечек, база бир жарына кара текечек келетти. Экүлезине кечер керек болгон. Сууны кечире салган кемирүле экү коштой басса, өдүп болбос, чичке болгон.

Ак текечек кара текечектин кечерин сакыбады, каразы десе ак текечектин кечерин сакыбады.

Бирүзи бирүзин сакыбай, удураскылап ийди, суунын ортозына жеткилейле, экү сүзүшти. Сүзүшкен, сүзүшкен, арт учында сууга түжүп, аккылай берген.

М. Коцюбинский.

Эки уулак.

Эки уулак десе ордон керсү болгон. Олор орык жолдо тушташты. Жолдын бир жанында—бийик каскак, бир жанында десе—терен оро. Экү канайып та коштой өдүп болбос.

Эки уулак бирүзи бирүзи жаар көрүп, сананып тургылады. Онын кийининде бирүзи кырга жаба жадып алды. Экинчи уулак оны араай ажыра алтап, өдө берди, жаткан уулак десе туруп алала, бойынын жолыла барды.

М. Коцюбинский.

Васька деп киске.

Васька—эрке кискечек. Васька—боро мандайлу кискечек.

Васьканын кулактары сескир, сагалы узун, тоны торко. Көстөри оттый, тырмактары болоттый.

Васька жалакай да, сүмелү де: кедейе керилет, куйругын шыйманат, көстөрүн жумат, түште күнзеп жадат, чөрчөктөр айдат; түнде андап барат, чычкандар кетейт.

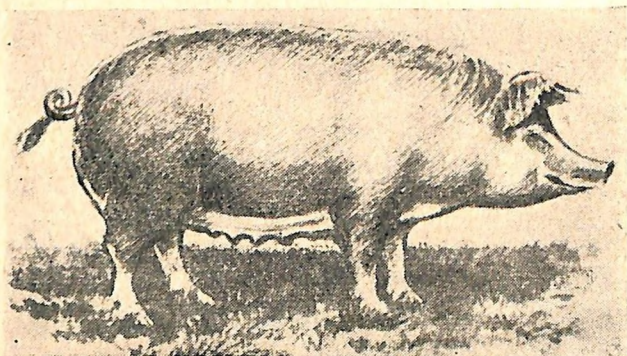
К. Ушинский.

Кискенин кулактары, сагалы, тырмактары, табаштары кандый, кычырып беригер.

Ол түште нени эдет?

Түнде ол нени эдет?

Укту чочко (чөл жердин ак чочкозы—профессор М. Ф. Иванов өскүрип алган).

Укту эмес тегин чочко (ондый чочколорды азыйда журт жерлерде өскүрген).

Бистин колхозтордо ло совхозтордо жаньс ла утку чочколор өскүргилеп јат.

Т а б ы ш к а к т а р .

1. Алдында айруушту, кийининде јалмуурлу бугул туру.

2. Бисте үч најы бар: бирүзи болужат, экинчизи азырайт, үчүнчизи айыл-јуртты каруулдайт.

3. Тууны туулап, кырды кырлап базьп јүрет. Јанып келзе, туазьн јетирет: уулдарга, кьстарга—пыйма ла меелей, ада-энезине тон ло некей.

4. Таптан уул тал кезип јат.

5. Чек-чек базьтту, чекпен сары өдүктү.

Шарик ле Тузик.

Шарик ле Тузик—колхозтын ийттери. Олор малдын двoryнда јүрет. Шарик—семтер, күрен айунын балазына тўней. Тузик—койонок ошкош апагаш, јым-жак тўктү. Олор кожо уйуктап, ажанып, кожо иштеп, бирүзи бирүзинен айрылбай јүрет.

Олордын иштеер ижи дезе ас эмес. Колхозты ка-

руулдайтаны — жангыс айылды каруулдайтаны эмес. Айылда жангыс ээзин билип, онын јөөжөзин каруулдап, өскө улуска үрүп ле јүрер керек. Колхозто десе ондый эмес: мында текши јөөжө, ончолоры ол јөөжөнннн ээзи—конюх та, каруулчык та, уй саачы да онон до өскө колхозчылар.

Ийтке оморды ончозын билер ле таныр керек. Шарик ле Тузик бойлорынын колхозчыларын ончозын билип, тегин јерге бирүзине де үрбей жадылар.

Көрзөгөр, бистин Шарик ле Тузик кандый јакшы ийттер!

Н. Незлобин.

Шарик ле Тузик керегинде айдылганын кычырыгар.

Ийттердин нак јүргени керегинде слер нени билип алдыгар?

Ийттер колхозко кандый болуш јетирет?

Тындулардын блашканы.

(Ч ө р ч ө к.)

Бир айылда киске ле пөтүк, ийт ле теке бар болгон. Омор энирде айылдын эжигинин јанына келип, бойлорынын керектерин шүүжетен. Бастыра курсактан амтандузы не?—деп сурактын аайына чыгып болбойтон.

— Сүттег ле јакшы неме јок—деп, кирнестеге отурып, киске айдатан.—Чычкан тудуп јигени база јакшы, жангыс шакпырты көп!

— Сүт неме беди! Сула эмесе јарма болотон болзо, онон јакшы болор эди—деп, пөтүк айтты.

— Слер болор болбос неме куучындап турыгар, карындаштар,—деп, Шарик айтты.—Чын алар болзо,

ончозынан амтанду неме—сөөк. Мен бойымнын жүрү-
мимде көп сөөк жигем—ол амтанду да, ток то!

— Жажыл, жыды жараш өлөңди жиирге сүреен жакшы
—деп, теке айтты.

Тындулар блаажып та турза, же бастыра курсактан
амтандузы не деп сурактын аайына эмдиге жетире чы-
гып болбогондор.

Тындулар не керегинде блаашкан?

Уйга кандый азырал керек? Атка кандый?

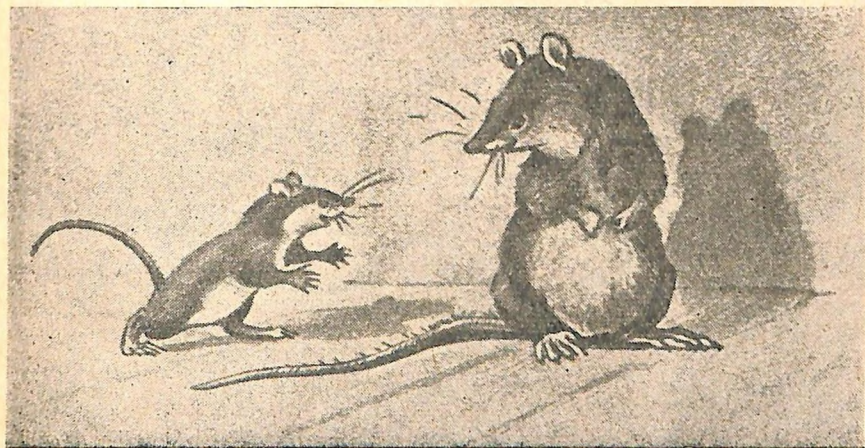
Чычкан ла кўжүл.

(Б а с н я.)

Айылдаш жаткан эрленге ман бажында чычкан кел-
ди, манзаарып түрген сурады:

— Кискенин түбекке түшкенин, оны арслан тут-
канын сонуркап, сүүнип уктын ба?

Эрлен угала, сүүнбеди, мындый каруу ого берди:

— Темей јерге сүүнбе, олоp экү тырмашса, калаптанып согушса, арсланнын тыны үзүлер.

Кискени јенер арга јок, кискеден бөкө ан јок.

И. Крылов.

„Олоp экү тырмашса, калаптанып согушса, арсланнын тыны үзүлер“ деген сөстөрдн канайда билип туругар?

К е п с ө с т ө р.

Чычканга киске де коркушту ан.

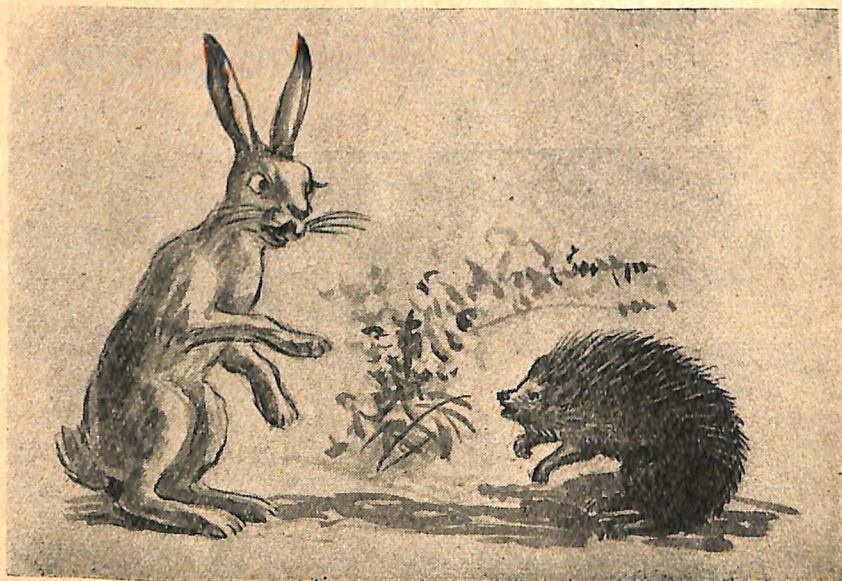
Кискеге ойын, чычканга өлүм.

Койон ло ёж.

(Б а с н я.)

Апагаш, јымжак түктү койонок ёжко айтты:

— Сенин тонын, карындаш, кандый јаман, кандый кадалгак!

— Онызы чын—деп, ёж каруузын берди,—је менин ийнелерим мени ийттен де, бөрүден де аргадайт. Сени ак тонычагың база онойып ок аргадап туру ба? Койон каруу берер ордына жаңыс ла үшкүрип ийди.

К. Ушинский.

Тийинг канайда кыштайт.

Тийинге кышкыда салкын да, соок то коркушту эмес. Күн бүркелип, салкындай ла берзе—тийинг бойынын уйазына мендеп келет.

Тийиннинг уйазы куштын уйазы ошкош: агаштын чичке будактарынан ла оок жыраалардан эткен. Эткени де кандый эптү — торт жаан шардый, тууразынан дезе кирер тежиктү. Уйазынын ичине кургак жымжак төжөк жайып салган: ондо эптү де, жылу да. Тийинг уйазына киреле,

киретен тежиктен салкын сокпозын деп, ичинен бөктөп салат. Онын кийининде бойы болчоктоно түрүлүп, барбак куйругыла жабынып алала, уйуктап жадат.

Тышкары соок салкын согуп, кату карды учурып турат. Шуурган токтозо, тийинг уйазынан чыгып, силкинип ийеле, агаштан агашка калып, курсак бедиреп барат: бир жерден чибининг чочогойын үзүп алар, бир жерден жайгыда бойы кургаткан мешкени таап алар.

Је тийиннинг күстен ала белетеп алган эн артык курсагы чирик агаштын көңдөйинде жадат. Ондо мешкелер де, кузук та бар—тийинге кыжына жиирге једер.

Г. Скребицкий ле В. Чаплина.

Тийинг уйазын канайда эдет?
Ол кышкыда нени жип жүрет?
Кышкыда жийтен азыгын тийинг кайда жууп салат?

Түлкү Патрикеевна.

Түлкү эжебистинг тиштери курч, мурды чичкечек, кулактары төбөзінде, куйругу барбак, тоны жылу.

Эжебистинг жазанганы жараш: түги жымжак, алтынды кылганду; төжинде жилеттү, мойынында ак галстукту.

Түлкү жерге жада түжүп, бажырып турган чылап, бажын энгейтип, араайын базып жүрет; бойынын барбак куйругун чебер алып жүрет; жалакай көрүп, күлүм-зиренип, ак тиштерин көргүзип турат.

Керсү бойы терен ичеген казып алат; ого кирерчыгар тежиктер де көп; курсак салар жери ле уйуктаар жери база бар; уйазынын ичине жымжак өлөң жайып салган.

Түлкүчек жакшынак айыл ээзи болор эди, же шокчыл кылыкту: куштарды, суукуштарды жиирге сүүйт, семис кастын мойынын толгоп ийет, кроликке де килебейт.

Кычырыгар: түлкүнинг бүдүми кандый? Ол канайда базып жүрет? Ичегенин канайда эдип жат?

К е п с ө с т ө р.

Түлкү жети бөрүни де мекелеп салар.

Түлкү куштарды түш жеринде де тоолоп жүрет.

Түлкү ле чычкандар.

Чычкандар жалаңда жаткан. Жас келди. Жалаңды суу алып ийди. Чычкандар кырга чыкты. Кырда дезе түл-

кү жүрген. Түлкү чыккандар келгенине сүүнди. Ол көп чычкан жип, семире берди.

Л. Толстой.

Түлкү кандый туза жетирет?

Түлкү улуска кандый каршу жетирет?

Түлкү өлүп калган болуп жатты.

К у у ч ы н д а п б е р и -
г е р:

Бу керек кайда болгон?

Жалаңда не болуп жат?

Каргаалар түлкүге ненин
учун жууктап келди?

Түлкү нени этти?

Өскө каргаалар кайда бар-
ды?

Бөрү.

Лайгыда бөрү тойу. Агаш аразында бөрүге туштазан, ол жыраалар ортозына кача берет.

Кышкыда ондый эмес. Бөрүнинг ичи ач, кабыргаларын тоолоп алгадый. Соок өйдө бөрү ач.

Түн кирзе ле, бөрү агаш аразынан чыгып келер. Жалаңла барадыры. Эмди кижн жолыкпа: жыга табарала, өлтүре де тудар.

Деревнеде улус уйуктайт, бир де жерде от көрүнбейт. Айылдардын кийин жаныла бөрү деревнеге өңөлөп кирди. Ийт сезип ийеле, үрүп туру. Ончо айылдардын ийттери үрүжип чыкты. Кем де айылдан чыгала, мылтыктан адып ийди.

Жылдын кажы өйинде, бөрү анчадала жеткерлү? Ненин учун?

Кышкыда курсакты бөрү кайдан бедиреп жүрет?

Бөрүни ненин учун казыр ан деп айдыжат?

Бу куучыннын учын сананып алыгар.

Азыранты ла жерлик тындулар.

Ийт, түлкү, бөрү, уй, ат, кой, айу, эчки, чочко, тийин, киске, сарас, койон.

Б а ш к а а д а п б е р и г е р :

Азыранты тындулар: . . . . .

Жерлик тындулар: . . . . .

Казыр тындуларды, өлөн жиир тындуларды адап беригер.

ЧӨРЧӨКТӨР.

Киске, пөтүк ле түлкү.

Киске ле пөтүк болгон, озор нак журтап јаткан. Киске агаш аразына андап баратан, пөтүкке десе айылда отурзын, эжикти ачпазын, көзнөктөн көрбөзин деп јакып салатан: уурчы түлкү апарардан маат јок ине.

Киске агаш аразына јуре берди, түлкү десе качан ок једе коноло, көзнөктин алдына отурып алып, кожондоды:

— Кукареку, пөтүгеш!
Алтын јалаачагаш,
сенин бажын сарјулу,
јараш торко сагалду!
Көзнөктөн көрүп ийзен:
сеге мырчак берерим.

Мынайып јараштыра кем кожондоп туру деп, пөтүгештин көрөр күүни келди; ол көзнөктөн көрүп ле ийерде, түлкү десе оны капкан ла јерде ары болды. Түлкү пөтүкти апарат, пөтүк десе кыйгырат!

— Мени түлкү танма
јыштар ажыра,
бийик кырлар ажыра,
ыраак ороондорго апарат!
Киске карындажым,
мени айрып ал!

Киске таныш үнди угала, түлкүге једижип, пөтүгешти айрып алала, айылына экелди. „Көр, Петя, мен эртен онон ыраак барарым; түлкүнин айтканын укпа, көзнөктөн көрбө, түлкү сени јип салар, сөөктөринди де артырбас“ — деп, киске јакыды.

Киске жүре берди, тўлкү десе база ла көзнөктин алдында кожондойт:

— Кукареку, пөтүгеш!
Алтын жалаачагаш,
сенин бажын саржулу,
жараш торко сагалду!
Көзнөктөн көрүп ийзен:
сеге мырчак берерим,
аш та чачып берерим.

Тўлкүде кандый аш барын көрөргө күүни тын да келип турган болзо, пөтүгеш көзнөктөн көрбөй узак

отурды. Пөтүк көзнөктөн көрбөй турганын көрөлө, тўлкү база ла кожондой берди:

— Кукареку, пөтүгеш!
Алтын жалаачагаш,
сенин бажын саржулу,
жараш торко сагалду!
Улустар барадала,
тараан төгүп салды,
оны жиир кижии жок.

Ол тушта пөтүгеш чыдашпады: ондо улус кандый тараан төккөнин көрөр күүни келип, чыгара көрүп ийди, түлкү десе пөтүгешти капкан ла жерде ары болды. Пөтүгеш база ла кыйгырды:

— Мени түлкү тагма
жыштар ажыра,
бийик кырлар ажыра,
ыраак ороондорго апарат!
Киске карындажым,
мени түбектен айры!

Киске ыраак болгон, таныш үнди жүк арайдан укты; ондый да болзо, түлкүнинг кийининен сүрүжип, пөтүгешти айрып алала, айылына экелди. „Көр, пөтүгеш! Мен эртен оноң ыраак барарым, түлкүнинг айткан сөзин укпа, көзнөктөн көрбө, оноң башка кыйгырган да, укпазым“.

Киске жүре берди, түлкү десе көзнөктин алдында база ла кожондой берди:

— Кукареку, пөтүгеш!
Алтын жалаачагаш,
сенин бажын саржулу,
жараш торко сагалду!
Көзнөккө жууктазан,
бир эмеш көрзөн:
Карптын чеденинде
жыгылайтан төн туру,
бойы жылар чанак туру,
олор бойлоры жылат,
бойлоры барарга жат.

Пөтүгеш бойы жылатан чанакты жаңыс та көзиле көрүп ийер күүндү, же ондо до жок сананды: „Жок, көрбөзим; түлкү жүре берзе, көргөйим“. Түлкү бойы-

нын кожонгын база ла кожондой берген, је пөтүгеш ого айтты: „Јок, мени база катап мекелеп болбозын, тўлкү, көрбөзим!“—„Мен сени незин мекелейтем?—деп, тўлкү каруузын берди.—Көрзөн—көр, көрбөзөн—көрбө. Эзен болзын! Менин јанар ойим јетти“.

Тўлкү мантап барала, толыктын кийин јанына јажынып алды. Пөтүк тындаза—тўлкү угулбайт; ол чын јүре берди эмеш пе, јок по деп, көрөр күүни келди, бажын чыгарып ийди, тўлкү десе оны капкан ла јерде ары болды.

Пөтүгеш канча ла кире кыйгырган, је киске оны укпаган: ол сүреен ыраак болгон.

Уулактар ла бөрү.

Јети уулакту бир эчки болгон. Ол бойына агаш аразында тура эдип алган. Эчки кўнўн сайын азырал бедиреп, агаш ортозына баратан. Бойы јүре берер, балдарына десе эжикти јакшы бектеп алыгар, кемгеде эжик ачпагар деп јакып салатан.

Эчки јанып келеле, эжикти мўўзиле токулдадып, кожондой беретен:

— Уулактарым, балдарым!
Эжигерди ачыгар!
Энегер келди,
слерге сүт экелди!

Уулактар энезинин үнин угала, эжигин ачып беретен. Энези балдарын азырайла, ойто ло агаш ортозына баратан, уулактар десе эжигин бек жаап алала, энезин сакып отургылайтан.

Эчкинин үнин бөрү угуп алган. Эчки агаш ортозына жүре ле берерде, бөрү туранын жанына келеле, жоон үниле улуп айтты:

— Эй, балдар, уулактар,
эжигерди ачыгар!
Энегер келди,
слерге сүт экелди!

Уулактар десе бөрүгө айтты:

— Угуп жадыс, угуп жадыс, энебистин үни эмес!
Бистин энебистин үни де чичке, айтканы да башка.

Уулактар бөрүгө эжикти ачпады. Бөрү эжикти токулдадып турала, жүре берди.

Эчки жанып келеле, эжигин токулдатты:

— Уулактарым, балдарым!
Эжигерди ачыгар!
Энегер келди,
слерге сүт экелди!

Уулактар энезин кийдиреле, бөрү келип жүргенин ого куучындап бергиледи.

Эчки балдарын азырайла, кемди де кийдирбезин деп алдындагызынан тын жакыды:

— Бөрү база ла келзе, слерди жип койор—деди.

Эчки канайып кожондойтон?

Уулактарды не мекелеерге сананган?

Уулактар бөрүни канайда сезип ийген?

Түлкү ле турна.

Түлкү турнала најылажала, турнаны бойынын айылына кычырды: „Айылдазан, кум, айылдазан, көөркийим! Мен сени сүреен күндүлеерим!“

Турна кычырту ажанышка келди, түлкү дезе каша кайнадып, тарелкага сүртеле, турнаны күндүледи: „Ажан, кум, ажан, көөркийим! Бойым кайнаткам“.

Турна тумчугыла тарелканы ток-ток эттирди! Токулдатты-токулдатты—бир де неме ооско кирбеди. Түлкү дезе жалап-жалап, ончозын бойы жип салды. Түлкү кашаны жип ийеле, айтты: „Жамандаба, кум, база күндүлеер неме жок“.

— Мынызы да учун быян болзын, кума, эртен меге айылда—деп, турна каруузын берди.

Эртезинде түлкү турнага айылдап келди, турна дезе окрошка белетейле, оны чичке оосту узун жыракыга салала, күндүлеп айтты: „Ажан, кума, ажан, эркем! База күндүлеер неме жок“.

Түлкү жыракыны эбиреде базып жүрет: бир жанынан

келет, экинчи жанына барат, жыракыны жалап та ийет, жытап та көрөт—бир де неме жип болбойт. Турна дезе бойынын узун будына туруп, жыракыдагы окрошканы узун тумчугыла чокып турат: чокып-чокып, ончозын жип салды.

„Је, јамандаба, кумам, база күндүлеер неме јок“.

Түлкү айылына не де јогынан јанып келди. Мынын кийининде олордын ортозы ырай берди.

Төө суу ичкенде, ненин учун кайра көрүп турат.

(Казах албатынын чөрчөги.)

Јебрен чакта төө жараш бүдүмдү болгон. Ондо айры-айры мүүс ле узун барбак куйрук бар болгон.

Бир катап ол суу ичип аларга келген. Сууны ичип, бойынын жаражын ајыктап көрүп турды.

Кенетийин ого ак-кийик мантап келди:

— Көөркий төө, меге бүгүн айылдап барып ке-

лер керек. Бойыннын мүүзинди меге бир ле энирге берзен!

Төө мүүзин ак-кийикке берип ийди.

Ол өйдө атта куйрук жоқ болгон. Ол төөгө мантап келеле, онын кара торкодый куйругын бир ле күнге сурады. Төө бойынын куйругын атка берип ийди.

Оноң бери көп ой өтти. Төөгө онын мүүзин ле куйругын бербей жадылар.

Төө ак-кийикке айдарда, онызы каруузын каткырып берди:

— Мен мүүстеринди сеге куйругын жерге жетире өссө берерим.

Ат дезе мынайда айтты:

— Мен куйругыңды сенин мүүстеринг өссө берерим.

Эмди төө суу ичкенде, жаантайын кайра көрүп турат.

Онызы ол ак-кийик—онын мүүзин, ат—куйругын качан экелгей не деп сакып турганы.

Үас

Үаскы кожоҢ.

Ончо јерден	— Үас келди!
табыш угулат,	— Үас келди!
ончо јерге	Келигер капшай,
табыш јайылат:	кара баарчыктар!

Үаскары.

Кышкыда кўндер кыска, кўн ас чалып јат. Үас јууктап келетсе, кўн там ла бийиктеп, узак јарыдып турат. Сен оны бойыҢ да шинжилеп кўрўп аларыҢ.

СениҢ комнатанныҢ ичине эниргери кўн чалып турган болзо, онын калганчы чогы—кўнниҢ калганчы койоногы—стенениҢ кажы јерине тийгенин лаптап темдектеп ал. Бир канча кўндердин бажында база темдекте, оноҢ база катап. КўнниҢ ажары удап турганын онойып кўрўп аларыҢ. Ол кўнниҢ узап турганы болуп јат. Айдарда, јас јууктап келеткен эмтир.

Г. Скребницкий ле В. Чаплина.

К е п с ө с т ө р.

1. Март айда бозогонын алдынан куш та суу ичер.
2. Март суулу, апрель өлөндү.
3. Апрель айда јер эрийт.

Жараш жас.

Күн там ла изү тийет. Түште туралардын жабузынан тамчы тамат, жалтырууш тоштор кайылат. Жолдор карарып, балкажы чейилип калган.

Суунун тожы көгөрө берген.

Жалаңдарда кар кайылып калды. Школдын жанындагы төндө өлөң жажарып келди.

Талдын койоногы жарылып, кажайа берди.

Балдар табыштанып школдон жангылайт. Айылдардын жабузында кучыйактар, кыштап алганына сүүнип, чыйкылдап отурат:

— Тирү! Тирү! Тирү!

Ак тумчукту кара таандар учуп келди. Жалаңдарла, жолдорло жайканыжып, баскылап жүрөт.

И. Соколов-Микитов.

Жаскыда ар-бүткеннин ончо кубулталарын тоолоп айдып беригер.

Көзнөктөги сад.

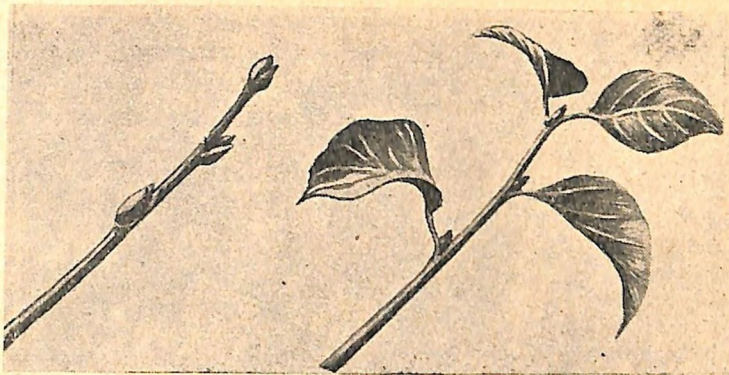
Көзнөктин ары жанында кар кайылганча. Туранын жабузында чөйбөк тоштор жалтырайт. Жалтырап, кайылып: кап-кап-кап—деп тамат. Балдар садка бардылар. Агаштар бүр жок, кара өңдү. Бир де жалбырак жок будактары сарбайыжып калган.

Балдар карла терек жаар базып барала, онын будактарында тостоктор көрүп ийдилер.

— Көрсөгөр дө, бу бүрчүктер—деп, Гриша айтты.

Вера ла Митя жаан бүрчүктерлү беш будак кезип алала, класска экелдилер. Банкага суу урала, оны көзнөккө тургузып, теректин будактарын сууга божодып койдылар. Суузын эки-үч күннин бажында солыыр деп бойлоры ортодо эрмектежип алгылады.

Бир канча күндөр өтті, бүрчүктөр жайылып, тын жытана берди.

Олордын үстиндеги кабыгы түже берерде, сагысту көк жалбырактар көрүнүп келди.

Бүрчүктөр туранын ичинде тышкартызынан ненин учун түргөн жайылды?

Жетире айдыгар:

Балдар будактарда (нени?) ... көрүп ийдилер.

Бүрчүктөрдүн үстиндеги ... түшти.

Бүрчүктөрдөн ... көрүнүп келди.

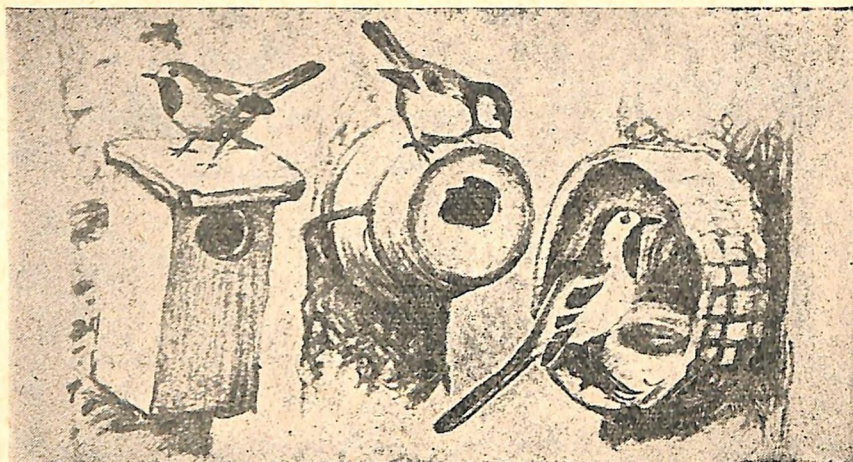
Кушкаштардын туралары.

Жаскыда изү жерлерден биске жүзүн-жүүр куштар учкулап келгилейт. Олор уйа жазап, жымыртка салып, бала базып турат.

Кезик куштар уйаларын жырааларда, агаштарда эдет, кезиктери десе жерде, койу өлөнning ортозында эдип алат. Уйаларын чирик агаштын көңдөйинде де эдер куштар бар.

Олор агаштан ондый көңдөй жерди табала, ого кургак өлөн, жегес ле түк тажып, уйа эдип алат. Ондый кушкаштарга уяны сен бойын да эдип берерин.

Ондый уйда баарчык та, көктөш тө, кучыйак та
јадар. Олор садка каршулу курт-коныстарды јип јо-
голтор. Ол куштар—бистин најыларыс.

Г. Скребицкий ле В. Чапман.

Кушкаштар—бистин најыларыс.

Кушкаштардын уйаларын чачпагар.

Кушкаштар—јаландардын, огородтордын ла сад-
тардын коручылары.

Кушкаштар каршулу курт-коныстарды јип јоголтот.

Кушкаштар—бистин најыларыс. Кушкаштарды ко-
рыгар.

Јас.

Кар кайылат, суу агат,
јас келгени билдирет...
Агаштын бүри јайылар,
тоорчыктын ўни јангыланар!

Көк тенери айасты,
күннинг чогы жылды;
кышкы соок шуургандар
узак өйгө токтоды.

А. Плещеев.

* * *

Көк талайдын ары жанынан
карлагаш учуп келди,
јас келгенин ол јарлап,
отурып кожондоды:

Февраль ай, чугулданба,
сен, март, бүркелбе,
јанмыр, кар јааза да —
јас једип келди!

А. Майков.

Школго барганы ла ойто јанганы.

Балдар кайдаар баратты?
Олордын жолунда не учурады?
Олор сууны канайда кечип барды?
Балдар кайдан келетти?
Олордын жолунда не учурады?
Сууны кечерге балдарга кем болушты?

* *
* *

Суу жараткан ашты.
Баштапкы пароход
барды.
Тош кокпуланып
карара берди.

Баштапкы сал агып
өтті.
Тош оодылып акты.
Тош өдө берди.

Не ненин кийининде болгонын куучындап беригер.

Тош түшти.

Кандый сүүнчилү! Сууда тош түшти. Жаан-жаан тоштор агып баратканын көрөргө дө сүүнчилү: тоштор табыштанып, бирүзи бирүзине табарып, жангыс жерге чогулыжып баргылайт. Келер жылга жетире эзен болзын, тоштор!

К. Ушинский.

Тоштор керегинде не айдылган, кычырып беригер.

Менин садым.

Өткөн жаста мен турамнын жанына агаштар ла жиилектү жыраалар отургустым. Агаштардан менин садымда яблонялар ла јодро өзөт, жыраалардан дезе—малина ла тожыла. Мен оморды кичееп өскүредим. Күскиде кажы ла яблоняны саламла, чибинин бүриле жаап койгом. Бу жаста дезе, јер эрий ле берерде, мен садымды чөп-чөлгөдөн арчып, агаштарды, жырааларды эбиредеги јерди казып, күбүредип салдым. Эмди садымда бастыра агаштар ла жыраалар чечектей берди.

Сен агаштар, жыраалар отургустың ба? Сенин турамнын жанында кандый агаштар ла жыраалар өзүп јат?

Уй ла таан.

Чеденнин ичинде күрен уй туру. Ол яслядан өлөн јип јат. Оның сыртына таан отурып алала, арказын чокыйт.

Күренг уйга, байла, оорынкай болор?

Бир де эмеш оорынкай эмес. Ол јыды јараш өлөнди токуналу јип туру, таан дезе оны чокып отуры.

Таан нениг учун онойдо эдип жат?

Нениг учун дезе эмди жас. Уйлар түлөп жат, олоордын эски түги түжет, жаңы түги өзөт. Таандар дезе жаскыда уйга тартат. Жымырткаларына жылу болзын деп, уйгага жайарга олоорго түк керек. Онын учун таан уйдын эски түгин жулуп жат. Таанга да жакшы, уйга да жакшы: уй түлөп турганда, онын терези кычып турат, ол эски түги капшай түже берзин деп, чеденге де сөйкөнөт.

Таан түкти тиштенип алала, уча берди. Ол түкти уйазына апарып жат. Жымырткаларга уйда да жадарга жылу болор. Жымырткалардан чыккан балдарына да жымжак, жылу болор.

Л. Толстой.

Уйдын эски түгин таан не керектү жулуп турган?
Уйга онызы нениг учун жарап турды?

Карлагаш.

Жаш өлөң жажарат,
жаскы күн жаркындалат,
жасла кожо карлагаш
бистин сенекке кирет.

Оныла кожо жаскы күн
сүүнчилү өдө берет...
Ыраактаң келген карлагаш
эзенин биске жетирет.

А. Плещеев.

Карлагаштар качан учуп келет: эрте жаста ба, орой жаста ба?

Бу сөстөрдү канайда ондоор керек: *Оныла кожо жаскы күн сүүнчилү өдө берет?*

Ат коңыс.

Кайыңдардын жаш жалбырактары жайылып келди. Көк өлөңнин ортозында буркурууш чечектин алтын-

сары чечектери жайыла берди. Ат конгыстар жерден чыгып, анда-мында көрүнүп келди. Ол конгыстар табаштарын балкаштан арчып ийеле, канаттарын жайып, уча берет.

Май айда ондый конгыстар көп учуп жүргилейт, онын учун улус оларды май конгыс та деп адагылайт. Конгыстар агаштарды эбиреде учуп, күүлөп, бүрине отуруп, жаш жалбырактарын жип тургулайт. Же конгыстын бойына көрө онын курттары агаштарга каршуны оной до көп же-

тирет. Олор жердин алдында жадып, агаштын жаш тазылдарын жип жат. Жердин алдында олар үч кыш өткүргилейт. Төртүнчи жылда курттар куколкалар боло берет, куколкалардан дезде ат конгыстар чыгат.

Г. Скребицкий ле *В. Чаплина*.

Ат коныстар—каршучылар.
Ат коныстарды јоголтыгар.

„Колхозтын куш азыраар јери“ деп
јурукты көрөлө, куучын тургузып
алыгар.

Эне куш.

Эне куш јымыртка базып, үч неделе отурган. Эне кушты азыраарга Катя сарайга барды. Угуп турза: уйда не де чыйкылдайт. Кызычак кушты өрө көдүреле, көрзө: јымырткалардын ортозында куштын кичинек сары балазы кыймыктанып турган эмтир. Бут бажына туруп, чыйкылдап турды, онын јанында дезе јымыртканын куру кабаазы јатты.

Уйда не болуп турганын көрөргө, Катя сарайга катандап, кере тўжине ле кирип јўрди. Эниргери куш-

тын балдары жымырткалардан ончозы жарылып чыкты. Олор кургап, базарга темиге берди. Катя кайнаткан жымыртканы ооктоп кертеле, оларды азырады. Куштын балдары энезин ээчий жүрер болды. Эне куш оларды ээчидип, жем чокыырга үретти.

— Тук, тук! — эдип эне куш калаштын оодыгын эмезе үренди чокып ийеле, жерде артырып койот.

Куштын балдары ого көрө чокыштарыла чокып, жемзенип турат. Эне куш куркулдап, тобракты *эжип*, жем бедиреп жүрет. Куштын балдары тойгончо ло ажанып алып, чокыштарын арчыйла, жылынып, тыштанып аларга энезинин канаттарынын алдына киргилей берет.

Эне куш бала базып, канча күн отурды?

Катя сарайга нени эдерге келди?

Куштын балазы чыкканын Катя неден билди?

Куштын өскө балдары качан чыкты?

Эне куш балдарын кавайда кичееп жүрди?

Суукуштар.

Вася суунунг жарадында болды; буунты сууда суукуштар эжинип жүргенин көрүп отурды: суукуштар жалбак тумчуктарын сууга сугуп, сары табаштарын

күнге кургадып турат. Васяга суукуштарды каруулдазын деп жакаргандар, олор десе ончозы суула жүзүп жүре бергиледи; оларды эмди канайда айылга айдап апаратан? Вася суукуштарын кычырды: „Суукуштарым-куштарым! Ачап куштарым, жалбак тумчукту, туйук табашту куштарым! Курт-ко-

ныс жиирге, өлөн-чөп чокыырга канайып чөкөнбөйдигер,—жанар ой келди!”

Суукуштар Васянын айтканын угуп, суудан чыгып, жайканыжып, айылы жаар баскылады.

К. Ушинский.

Суукушты такаала түнейлештиригер.

Т а б ы ш к а к.

Агын суунун үстиле
ээчий-деечий кемелер барат,
кайык жок кемелерди
жаан кереп баштап барат.

Кастар.

Куш азыраачы үй кижиге тышкары чыгала, кастарын кычырды: „Жиге-жиге-жиге! Боро кастарым, ак кастарым, айылга жаныгар!”

Кастар десе узун мойндарын чөйип, кызыл табаштарын тарбайтып, канаттарыла согунып, оосторун ачат: „Га-га-га! Жанар күүнибис жок! Биске мында да жакшы!“

Кастарла жөплө куучындашса, неме болбозын үй кижиге көрөлө, узун чырбагал алып, кастарды айыл жаар айдады.

К. Ушинский.

Касты суукушла түнейлештиригер.

Т а б ы ш к а к т а р .

1. Узун мойнду, кызыл табашту, такымыннан тиштезе — кайра көрбөй качарың.

2. Чүмдү куйрукту, кызыл торко жалаалу, түнде кожондоп, өй жарлайт.

Эртен тура.

Тал түш.

Эңир.

Бу журуктарда агаштын ла кижининг көлөткөзиге эртен тура, тал түште ле эңирде кандый болуп жат, айдып беригер.

Колхозтогы буунты суу.

Деревненинг жанында көл дө, агын суу да жок болгон.

Сууны терен колодецтерден алып тургандар.

Сууны көнөклө тажып, огородты сугарарга сүреен күч болгон.

Буунты казып алар керегинде жөпти колхозчылар кышкыда текши жуунда чыгарган.

Деревненин ортозында жабыс жерде омор жалбак, терен оро казып алгандар. Жаскыда ого суу толо берген. Буунтыны айландыра өлөн жажара берди.

Буунтыдан колхозтын огороды жаар суак казып, оныла сууны огородко агызып апардылар. Жаскы өзүмдер кандый жакшы өзө берди!

Экинчи жылда жаскыда буунтыга балык божоттылар. Эмди буунтыда балык көп боло берди. Уулчактар балыкты кармакка туткылайт.

Адару кайуда.

Адару кышкы уйкудан ойгонып келди. Түктү табаштарыла көстөрүн арчып алды. Үүрелерин ойгозып ийди, ончолоры көзнөгөштөн көргиледи. Көрзө: күн жаркынду чалыйт, тышкары жарык та, жылу да эмтир. Омор турачагынан чыгып алала, яблоня жаар учуп бардылар.

— Адарулар жигедий курсак бар эмеш пе, яблонька? Бис курсак жибей отурганыбыс.

Адарулар вишня јаар учуп баргылады, је ондо бир де јайылган чечегеш јок болды.

Аштап калган адарулар айылы јаар учарга сананган, је кенетийин жыраанын төзінде фиалка деп кара-көк чечекти көрүп ийдилер. Онын чечегинде тату жулук толтыра болгон. Адарулар жип, ичип алала, айылы жаар учуп бардылар.

К. Ушинский.

Адарулар канайда ойгонгоны керегинде кычырыгар.

Адарулар мөтти кайдан бедиреген, кайдан таап алган, куучындаң беригер.

К а р у у б е р и г е р :

Адару кижиге... (нени?) берет.

Адару тату жулукты... (недең?) жууп алат.

Адару... (кайда?) жадып јат.

Баштапкы столбиктеги эрмектерди экинчи столбиктеги эрмектерле шүүлте аайынча бириктиригер:

Адарулар јут алдында	чечектерде учуп
	јүргилейт.
Адарулар айас күнде	колододо отургылайт.

Кичинек ангчылар.

(У л ч а к т ы н к у у ч ы н ы.)

Бистин колхоз буудай, арба, сула ла онон до өскө аш үрендеп јат. Колхозчылар ашты јакшы өскүрип, бийик тўжўм аларга кичеенедилер.

Бис бойыстын колхозыска болуш эдип, аштын бштўлерин јоголторго молју алдыбыс. Онойып, өркөлөр тударга јөптөштис.

Адуков Петя эмик чакпылар этти. Онын кийинин-

де ондый чакпылар эдерге бис те үренип алдыбыс. Эрте тура, школго барар алдында, бис јаланга барып, өркөнинг ичегендерине чакпылар тургузып саладыс. Јанар тушта дезе чакпылардан өркөлөрдү алып јадыс. Онойып, көп өркөлөр өлтүрдис.

Бир өркө жылдын туркунына алты килограмман он алты килограмга јетире аш јип салат. Өркөлөрдү ле аштын оног до өскө өштүлерин кажы ла үренчик јоголтор аргалу.

Јаскыда колхозто.

Суу киреле, күрди агызып барган. Школ сууныг ол јанында, онын учун балдар үч күн школго барбады.

Кече балдар колхозтын садында баарчыктарга турачактар тургускан. Бүгүн колхозко тракторлор келди. Тургуза ла үч трактор. Јап-јаны, будугы торт јалтырап турат! Олор јерле баратканда, туралардын көзнөктөри тыркырап турат.

Шарик ле Тузик база мында: ары-бери мантап жүргилейт.

Балдар трактористтерди председателге баштап апарала, ойто машиналар јаар жүгүрип, узак көрүп тургылайт. Кандый бир бөлүги сына бербезин деп, колло тутпай јадылар. Эрте кыра сүрер, сынар болзо, коомой болор!

Эртезинде эрте тагла трактористтер кыра сүрүп баргылады.

Олор түште де, јаскы жылдыстарлу түнде де, кара јерди отло јарыдып, кыраны сүрүп турулар.

Н. Незлобин.

Колхозтын садында балдар нени этилер?

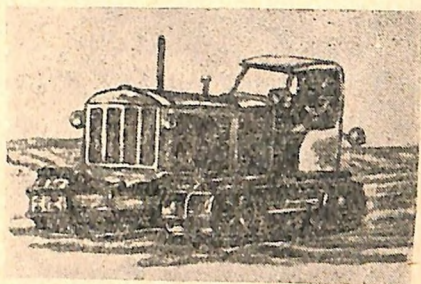
Трактористтерди олор канайда уткудылар?

Јаскы кыра ижинде трактористтер канайда иштедилер?

Трактористтердин кожоны.

Жаскы жер эриди, көк туман жайылды. Жаландарга уулдар тракторлорун баштады. Бистинг темир аттарыс арыбай баскылайт. Трактористтер-уулдар колодо кожондойт.

А. Сурков.

Трактор.

Тракторлорды жаан заводтордо эдип жат. Бистинг орооныбыста тракторлорды жылдыг сайын көп эдип чыгарат. Тракторлорды колхозторго, совхозторго ийип жат.

Трактор ийде-күчтү машина. Ол кыра сүрүп, кыра тырмап, аш үрендеп жат. Ол жерди төрт, алты, жети салдала сүрет. Трактор сүрген жерде аш жакшы бүдер. Же трактор жагыс ла кыра сүрүп турган эмес. Ол агаш, өлөң тартып, аш согуп, өлөң чаап база онон до өскө көп иштер бүдүрет.

Комбайн.

Комбайн сүреен жакшы машина. Оны база заводто эдип жат. Комбайн аш кезерге, аш согорго керектү. Ол жагыс ла өйдө көп иштер бүдүрет. Ашты кезип, согуп, арутап, саламын бугулдап турат. Тракторго тартырбай, алдынан бойы да жүрер комбайндар бар. Ондый комбайндарды бойы жүрер комбайндар деп айдар.

Эмди колхозтордо ло совхозтордо көп комбайндар иштеп жат. Онын учун колхозтор ло совхозтор ажын түрген жуунадып аладылар.

Трактор кандый иш бүдүрөт?
Комбайн кандый иш бүдүрөт?

Т а б ы ш к а к.

Сула жибейт,
камчыла соктырбайт,
кыра сүргенде,
јети салда сүүртейт.

Медаль.

Орлова Маша тракторист
эрчимдү иштейт.
Ончо улус оны билип,
күндү јетирет.
Јирме јашту Маша
Москвага јүрген.
Калинин акту колыла
ого медаль берген.

С. Михалков.

Јаскы кыра ижине слердин колхозто канайда белетенип турганын куучындап беригер.

К е п с ө с т ö р.

1. Јайгыда чанак, кышкыда абра белетегер.
  2. Трактор колхозто—аш алмарда.
- Бу кеп сөстөрдү јартап айдып беригер.

• Сурактарга толо каруу беригер:
 Малды кем кабырат? | *кузнец*
 Үрелген салданы кем жазайт? | *пастух*
 Өдүктерди кем көктөйт? | *балыкчы*
 Үрелген тракторды кем жазайт? | *сапожник*
 Балыкты кем тудат? | *механик*

* * *

Жаңмыр, жаңмыр, жаазаң,
 аш жакшы бүтсин!
 Жаңмыр, жаңмыр, көп жаа,
 мырчак жаан өссин!

Е. Трутнева.

Жакшы суу.

Тенгериде булут жок,
 айас жакшы күн болгон,
 сакыбаган жанынан
 жаңмыр келип жааган.
 Жакшы айас күн болгон,
 жаңмыр кайдан келди не?!
 Буудай ажын койултып,
 сугарганы түбек пе?
 Агаш бүрин койултар,
 аш түжүмин бийиктедер,
 яблоко жакшы бүдер—деп,
 энем мени сүүндирер.

Н. Сагонская.

Күнниң аайын таныыр темдектер.

1. Куштар жабыс учса, жааш болор.
2. Томоноктор көйлөзө, айас болор.

Јанмыр керегинде албатынын кеп сөстөри.

1. Јаскы жаңмыр јер изидер, күски жаңмыр јер чыктыдар.

2. Јаскы жаңмыр көнөктөң дө урулза, суу көрүнбейт, күски жаңмыр элгектен де сеезе, сууны көнөклө сускадый.

3. Јаскыда: бир көнөк суудан бир калбак балкаш болор. Күскиде: бир калбак суудан — бир көнөк балкаш болор.

Садовник ле оның уулдары.

(Б а с н я.)

Садовник бойының уулдарын сад ижине үредерге сананган. Өлөр алдында уулдарын кычырып алала, олорго айткан: „Је, балдарым, мен өлүп калзам, ол виноград отургускан садта суккан немени бедиреп таап алыгар“.

Уулдары ондо баалу неме сугуп салган болор деп сананала, адазы јада каларда, садты барып каскылаган. Суккан немени таап болбогон, је виноград отургускан јерди, дезе јакшы күбүредип саларда, виноград сүреен јакшы тўжўм берер болгон.

Л. Толстой.

Садовник өлөр алдында кандый јакылта берген?
Ондый јакылтаны ненин учун берген?
Адазының јакылтазын уулдары канайда бүдүрген?
Онон кандый туза болды?

І. Јылдың башталарынан ала учына јетире айларды ээчий-деечий айдып беригер.

Айлардың аттары: апрель, март, январь,

февраль, июнь, август, май, июль, декабрь, октябрь, сентябрь, ноябрь.

II. Жылдын өйлөри аайынча айларды адап беригер:
Кыш— . . . , жас— . . . , жай— . . . , күс— . . . .

* * *

Жараш жасты ээчий
изү жай өдө берер,
боро туманы жайылып
соок күс једип келер.

А. Пушкин.

Агаш.

(Уулчактын куучыны.)

Жолдын јанына балдар агаш отургузып салган. Ол кичинек болгон. Отургускан агажы өзө берди.

Ол агаштын јанынча уулчак өдүп барадала, бир жалбырак үзүп алып, уужай тудала, чачып ийди. „Мен оны не үстим не?—деп, ол сананды.—Је, кем јок, бир жалбырактан ол канайып калар! Агаштын жалбырактары көп ине“—деп бойын токунадып айтты. Экинчи уулчак өдүп барадала, агаштын бир будагын сындырып алды. „Төрт будакту агаштын бир будагын сындырып алганынан ол алдырбас!“—деп сананды.

Кызыкчак мячикти өрө таштап, јүгүрип баратты, мячиги агаштын бажына тийеле, оны сый согуп ийди.

„Сына бергени коомой, је, кем јок, јангыдан өзүп калбай!“—деп сананды.

Эчки өдүп барадала, агаштын терезин кемирип ийди. Бир кичи агаштын јанына токтой түжеле, велосипедин агашка јөлөй тургусты. Агаш ээлип тызырай берди.

Јангы бычакту уулчак барадала: „Акыр, бычагымды ченеп көрөйин“—деп сананды.

Бир будагын кезип алды. Бычагы јакшы, курч болгон. Агаш кургап калды.

Ол агашты отургускан балдар келди. „Бу не болгон? Агаштар мында өспөскө јат. Байла, бистин јер коомой болор“—дешти.

Агаш ненин учун кургап калды?

Агаштарды слер канайда корулап јадыгар?

Флажок.

Јаан улустын ортозында
байрам күнде уулчак барат,
кызыл кичинек флажокты
ол чеберлеп апарат.
Оныла коштой түс алтап,
герой-адазы бу барат.
Ондо база кызыл флаг,
је айдары јок јаан флаг!
Бу флагтар түнгей өңдү:
адазы, уулы бир јолду!

А. Алексин.

Баштапкы май.

Майдын байрамына
бастыра балдар јуулды,
баштапкы класстын балдары
кожо келип јыргады.
Байрамга келген албаты
бүдүрген ижин көргүсти:
јаны эткен автобусты.

автозавод экелди,
Трехгорканын ишчилери
бөстөн флагтар көктөди,
школдын үренчиктери
жакшы үредүзин көргүсти.

З. Александрова.

Нөкөр Сталинле тушташканым.

(Пионер Миша Кулешовтын
куучыны.)

Мен баштапкы рядта отуруп алала, мал ижиндеги колхозчылардын айдып турган куучынын угуп, бойым десе нөкөр Сталиннен көзимди албай көрүп турдым. Менле коштой пионер Ваня Чулков отурды. Калганчы жуун өдүп турды. Сталинди жажына ундубаска, онын кажы ла кыймыктанганын, күлүмзиренгенин эске алынып аларга тургам. Деревнеге жанып барзанг, улус сенен озо ло баштап:

— Нөкөр Сталинди көрдинг бе?—деп сураар ине.

Кенетийин көрзөм—Иосиф Виссарионович күлүмзиренип, колыла имдеп, бисти бойы жаар кычырды. Бис Ваняла экү туруп чыгала, нөкөр Сталин жаар жүгүрдис.

— Слердинг адыгар кем?

Ол мени „слер“ деп адады

— Миша Кулешов—деп, каруузын бердим.

— Школдо үренип жадыгар ба?—деп сурады.

— Эйе, бежинчи класста.

— Эр эмтиринг!—деп, Иосиф Виссарионович айдала, мени тын кучактап ийди.

Мен сүүнгенимнен нени эдетенимди билбей турдым.

— Же, белетен, куучын айдарыг—деп, нөкөр Сталин айтты.

Уксам—колчабыжу. Колхозчы куучындап божоордо, жарладылар:

— Эмди десе Московский областьтын (эмди Тульский) Белёвский районунда „Красный луч“ деп колхозтогы бозуларды кичееп көрүп турган пионер Миша Кулешов куучын айдар.

Меге отургуш тургузып бердилер, бис шефствоны канайда баштап, канча бозу өскүрүп алганыбысты куучындадым. Он сегис бозу, он кулун азырап алганымды ла Советский Черүге эки ат белетеп бергенимди айдып ийеримде, ончозы колдорун чабышты. База канайда үренип турганымды, менде канча отличный отетка барын, бис пионерский отрядта нени эдип турганыбысты куучындап бердим.

Мен куучындап божоорымда, нөкөр Ворошилов мени колымнан тудуп, күлүмзиренип айтты:

— Эр десе эр! Сенин аттарынды аларыс.

Нөкөр Сталин десе мени кучактап, колына алала, отургушка тургузып салды. Ол менин колымды тын тутты.

Ол энгирде чилеп, мен качан да ырысту болбогом.

Миша Кулешов не керек Москвага барган?

Ол бойы керегинде жуунга келген улуска нени куучындады?

Нөкөр Сталин уулчактардан не керегинде сурады?

Женүниң Күни.

Жаркынду айас күн болды,
жуучыл кожон жаңыланды;
түнде десе жылдыстар
Москванын үстинде мызылдады.

Амыр күнге жеделе,
улустың чырайы эриди,
бойының жуучыл уулдарын;
Москва мактап сүүнди.

А. Суржов.

Болушчы.

I.

Jaанак колхозтын огородынан жанып келди. Онын балазынын балазы Тая наадайыла ойноп отурды.

Jaаназы Тая жаар көрөлө, күлүмзиренди. Бойынын сүүнгенин айдып берерге турган ошкош:

— Мени бүгүн бригадир мактады. Мен ончо грядкаларды одойло, капустаны сугарып салдым. „Сенин капустаң жакшы өзүп жат“—деп, бригадир айтты. Грядкалардын ортозында баргааны одоп салар керек болгон, же бош жок—үйде де иш көп.

II.

Jaанак тактадан турала, иштенип шакпырай берди.

— Каша кайнадар, энирге курсак азар ой жетти

Печкезинин оды көндүгип күйе ле берерде, көз-нөктин алдына куштын балдары жуулыжып, чыйкылдажа берди.

— Ээ калак, куштын балдарын азырабаган эмитрим ине! Печкеден ырап барарга база болбос—сүт ажа берер—деп, jaанак колдорыла чабынып айтты.

Тая наадайын туура салала, тактадан түжүп алды.

— Jaана, мен куштын балдарын барып азырап салайын. Олор кичинек ине, сүрекей чыйкылдажат—деди.

— Бар, балам, бар! Сен куштын балдарын барып азыра, мен сенин наадайынды көргөйүм.

Ол күн энирде Тая жааназыла экү бастыра ижин онойып бүдүрүп салдылар: куштын балдарын да азырап койдылар, энирге курсак та белетеп алдылар.

III.

Эртезинде жааназы база ла арып калган жанып келеле, база ла курсак асты. Куштын балдарын азырайын дезе, озор тойу эмтир, энезинин канадынын алдында отургылады. Жааназына жагыс ла каша кайнадары артты.

— Слерди бүгүн бригадир мактады ба?—деп, Тая сурады.

— Мактаарын мактаган ла—деп, жааназы айтты.— Бистин колхозтын огородында капуста жахшы өзүп жа. Жагыс ла капустаны курт жип жа, оны өлтүрер керек болгон, же бош өй жок—деди.

— Жаана, слер эртен огородтон жанарга мендебегер, не ле ишти мен бүдүрүп саларым—деп, Тая айтты.

Керектер онойдо ло өдөр болды. Жааназы айылына жанып келгенде, жагыс ла курсак белетеерин билер болды. Айылдын ичи ару, ончозын жунадып салган, куштары тойу болды.

— Ай, керсү балам, ай, болушчым!—деп, жааназы айдып, Таянын бажын сыймап турар.

— Мени колхозтын жуунында мактаза, мен айдарым: „Жагыс мени мактабагар, менин Танюшамды кожо мактагар!“

С. Косов.

Жаанак колхозто нени этти?

Бригадир оны не учун мактады?

Тая жааназына канайда болушты?

Колхозтын жуунында Таяны ненин учун мактагылар?

Менин садым.

Менин садым жажарды!
Сиреньнин чечеги жайылды,
жыды жараш жодронын
көлөткөзи койулды...
Жодронын чечегинде
адарулар күүлежет,
барбак кайыгнын төзинде
тыгдап жадар күүним келет.

А. Плещеев.

Улу садовод.

I.

Улу садоводтын Иван Владимирович Мичуриннин ады-жолун бистинг ороондо ончо улус билер.

Онын адазы сад өскүрерге база сүүйтен.

Айылдаш улустын балдарыла кичинек Ваня ас ойнойтон. Ол көп сабазында огородто эмезе садта жүрөтөн.

Ол ондо мырчактын энг жакшы үренин, вишнянын ла сливанын жаан, талдама сөөктөрүн бедиреп туратан.

Уулчактын кармандарында жаантайын үрен толтыра болотон.

Үйде дезе үрендерди сорттор аайынча салатан.

Садта ла огородто Ваня бойына грядкалар эдип алып, үрендерин отургузып туратан. Ол сүреен жакшы өзүмдер: тату мырчак, жаан тату вишнялар ла сливалар—өскүрип алар күүндү болгон.

Ваня ченемелдер өткүретен.

Кезикте ченемелдеринен неме болбойтон, же ондый да болзо уулчактын күүни жанбай туратан. Ол талдап алган үрендерин ле өзүмдерин катап ла отургузатан.

II.

Мичуриннинг ада-энези бай эмес болгон. Көп үр-
нерге ого келишпеген.

Иван Владимирович эрте жаш-
тан ала ишке кирип, бойынын кур-
сагын бойы иштеп табатан. Же
бойынын сүүген керегин—сад өс-
күрерин таштабайтан.

Иштин кийининдеги бастыра
өйин садта өткүретен: ондо өзүм-
дердин јерин күбүредип, сугарып
эмезе ченемелдер өткүрип туратан.

Эңирде, анчадала кышкыда, Иван Владимирович
сад өскүрери керегинде бичиктер кычыратан.

Ол эң артык бүдүмдү өзүмдердин үрендерин тал-
дап алып, бойынын садында отургузып ла үрендеп,
өзүмдерди кичееп өскүретен.

Бир канча жылдардын бажында Иван Владимиро-
вичте сүрекей кайкамчылу сад өзүп калды.

III.

Мичуриннинг садында беле де сүреен јакшы јилек-
тү агаш болуп калды: ондо јаан, тату јилектер бүтти.
Вишнянын јабыс агаштары дезе јайгыда јилектерле
койу бүркелген. Яблоняларда јыды јараш, кып-кызыл,
сүреен јаан яблоколор салактап турды.

Мичурин јангы өзүмдер өскүрип аларга кичеенип,
көп лө эрчимдү иштеген. Онын ижине советский јан
болушкан.

Мичурин јангы бүдүмдү, кайкамчылу яблонялар,
грушалар, вишнялар ла виноград өскүрип алган. Эмди
кажы ла колхозтын садында Мичуриннинг өскүрген
яблонялары, грушалары ла вишнялары өзүп јат.

(Кочетковтын бичигениле.)

Мичуринди бала тужында не ончозынан тын јилбиркетти?
Бойынын садында Мичурин канайда иштеди?
Мичурин јиилектү агаштарды канайда кубултып салды?

Јиилектү агаштардын сады.

Бистин областьтын кырларында, кобыларында ла јаландарында мөш, чиби, чет, тыт, аспак, карагай, кайын ла онон до өскө јүзүн-јүүр агаштар өзүп јат. Көп јерлерде кызылгат боронот, јодыра, малина база өскө до јүзүн-јүүр јиилектер өзөт.

Је амтанду яблоко, груша ла вишня јиилектү агаштар јуук өйгө јетире өспөгөн болгон. Ондый јиилектү агаштардын садын өскүрерин учёный-мичуринец Михаил Афанасьевич Лисавенко баштады. Ол Иван Владимирович Мичуриннинг јакылтазыла Туулу Алтайга келген.

Горно-Алтайск городто Татанак кобы деп јерге јиилектү агаштардын садын төзөп, Лисавенко сүрекей кичеemelдү иштер өткүрген. Эмди Татанак кобыда јиилектү агаштын јаан сады өзүп калды. Јаскыда бу сад ак чечектерле бүркеле берет. Мында яблоколор, вишнялар, грушалар, ранеткалар ла онон до өскө амтанду јаан көп јиилектер өзүп јат. Күскүде садтан көп јиилектер јууп аладылар.

Эмди јиилектү агаштын ондый ок садтары областьтын көп колхозторынын ла совхозторынын јаландарында өзүп јат.

Бистин областьта кандый агаштар өзөт? Слердин јаткан јеригерде кандый агаштар өзөт? Јиилектү агаштар өзөрин кем баштады? Слердин јаткан јеригерде кандый јиилектү агаштар өзөт?

Мешкелер.

Женяга ла Павликке городтон Инночка деп жеени айылдап келди.

— Же, балдар, незин тегин отураp—деп, энези айтты.—Агаш аразына мешкелеп барыгар. Кемигер ончозынан көп мешке жуур, көрөрис.

— Мен ончозынан көп жуурым—деп, Павлик айтты.

— Жок, мен көп жуурым—деп, Женя айтты.

Инночка десе унчукпады.

Балдар агаш аразына жүгүрүп барала, туш-башка жүре бердилер.

Бир частын бажында жанып келгиледи.

— Мен ончозынан жакшы жуудым!—деп, Павлик ыраактан кыйгырды.—Менин мешкелерим ончозынан көп, көригер: көнөккө толтыра!

Энези көрөлө, күлүмзиренди:

— Сенин көнөгин толтыра болгоны кайкамчылу неме эмес: бир де онду мешке жок, жиирге жарабас мешкелер эптир. Коомой мешкелер жууп алдын, Павлик.

— Ага!—деп, Женя кыйгырды.—Ончозынан жакшы мен жуурым деп, мен айтпайтым: көрзөгөр, менин мешкелерим эн жаан, эн жараш—кызыл ла ак-чоокыр. Ондый жараш мешкелер кемде де жок!

Энези көрөлө, каткырды:

— Тенек, бу чымыл өлтүрөөчи мешкелер ине! Олор жараш та болзо, неге де жарабас. Сен база коомой жууп жадын, Женя.

Инночка унчукпай турды.

— Сен не унчукпай турун, Инночка? Нени жууп алдын, көргүс.

— Менин жууганым ас—деп, Инночка айтты.

Энези Инночканын көнөгүн карап көрөрдө, ондо
килинг бөрүктү, течпек, жакшынак он мешке жатты.

В. Катаев.

Инночка жайгыда кемге айылдап келди?

Балдар кайдаар баргылады?

Павлик ле Женя кандый мешкелер жууп алдылар?

Павликтин ле Женянын мешкелери керегинде энези нени
айтты?

Инночка кандый мешкелер жууп алды?

Бу балдардын кажызы слерге жарады, ненин учун?

Җийтен мешкелер.

1. Ак мешкелер. 2. Аспактын төзинде өзөтөн мешкелер. 3. Кайыңның төзинде өзөтөн мешкелер. 4. Лисичка деп мешкелер. 5. Опёнок деп мешкелер. 6. Груздь деп мешкелер.

Жибейтен мешкелер.

1. Красик деп мешке.
2. Чымыл өлтүрөөчи мешке.
3. Ложный опёнок деп мешке.
4. Кубакай быжар мешке.

* *
* *

Өзүп келген кыралар,
алтын чылап, саргарды.
Кажы ла бütкен мажакты
кичеп корып алалы.
Жаланда бütкен чаракты
жерге төкпöй жуузабыс,
көбү бийик калашты
яңы аштаң быжыарыс.

З. Александрова.

Изү жай.

Кижинин көзи жеткенче ле—алтын жалаң—алтын талай. Алтын жалаңла толкулар барып, мажактарды жайкандырып турат.

Кыранын ортозында көк чечектер көк жылдыстар-
дый көрүнөт.

Аштын саламыла чоокыр конгыс жорголоп чыгала,
канаттарын талбайтып, уча берет.

Машинага кестирген уур мажакту аш ээлип, жерге
жада берет.

Бир карыш мажакту снопторды буулап, колхозчы
кыстар жалбак ак жалаңла жүргилейт.

Кыранын анканында, жаан жолдын жанында, аш со-
готон машина күүлейт.

Тирү уур аш таарларга урулат. Алтын-сары салам
бийик кырдык обоого салынат.

И. Соколов-Микитов.

* *
* *

Кыралап аш саладыс,
куйак темир согодыс,

одуратан таш көмүрди
жер алдынан казадыс.
Быжып келген аш,
казып алган көмүр-таш,
журтап жаткан журтыбыс—
ончозы бистинг жөөжөбис!
Фабрикалар, ^г заводтор
чыгарып берген жөөжөзи
орооныбысты байыдат,
өштүлөрдү жалтандырат.

С. Михалков.

БАЖАЛЫКТАР.

Ырысту жүрүмис учун. 3

Школ.

В. И. Ленин канайда үренген. <i>А. Ульянова</i>	4
Кеп сөс	5
Школго барар ла школдон жанар жолым	—
Бу не, айдып бер	6
Бистин класс	—
Ўредүге керектү немелер	7
Табышкак	—
Кандый ла немеге бойынын жери. <i>К. Ушинский</i>	8
Класста канайда отурар керек	—
Ўренчиктин сагыжына. <i>С. Маршак</i>	9
Филиппок. <i>Л. Толстой</i>	10

Биле.

Энезинин кожоңы. <i>А. Плещеев</i>	16
Менин энем (<i>ўренчиктин куучыны</i>)	—
Менин уулым (<i>Кошевой Олегтин энезинин куучыны</i>)	17
Он кичинек најылар. (<i>Китай албатынын куучыны</i>)	18
Энеме сый	21
Энем—лётчик (<i>кызычактын куучыны</i>)	—
Кеп сөс	23
	131

Менин сыйыным. <i>С. Аксаков</i>	24
Эрке балам, уйуктаган. <i>М. Лермонтов</i>	—
Карыган эмеген. <i>В. Осеева</i>	25

Кыш.

Чанагына ийт отургузып. <i>А. Пушкин</i>	26
Соок-таадакка айылдап јүргени. <i>В. Одоевский</i>	—
Кыш	29
Соок Таадак. <i>И. Шодоев</i>	30
Јараш чибиде. <i>И. Шодоев</i>	—
Табышкактар	31
Көзнөктөн көрзөн. <i>Г. Скребицкий</i> ле <i>В. Чаплина</i>	32
Кыш. <i>Э. Александрова</i>	33
Томуртка кышкыда неле азыранат. <i>Г. Скребицкий</i> ле <i>В. Чаплина</i>	34
Агаш аразында кыш. <i>И. Соколов-Микитов</i>	35
Табышкактар	37
Чанаштуу. <i>Н. Беляков</i>	38

Ч ө р ч ө к т ө р:

Эки соок	—
Түлкү, койон ло пөтүк	41
Керик бака	44
Эки карындаш	47

Лениннинг чыккан күнинде

Лениннинг чыккан күнинде. <i>Е. Трутнева</i>	49
Кастар. <i>Н. Веретенников</i>	—
Сокольниктерде ёлка болгоны. <i>А. Кононов</i>	50
Лениннинг музейинде	52
71 номерлү поездтин кочегары <i>А. Кононов</i>	53

Советский Черү.

Февраль. <i>С. Маршак</i>	55
Советский Черү	—
Бистин офицер. <i>Д. Гулиа</i>	57
Кеп сөстөр	—

Город.

Кремльдин чолмондоры. <i>С. Михалков</i>	58
Москваныг оромдорында. <i>Б. Житков</i>	—
Кайкамчылу немелер керегинде. <i>И. Ильин</i>	59
Письмоны ийе берген	60
Пожарный ийттер. <i>Л. Толстой</i>	61
Кийим көктөөр фабрика	64
Горно-Алтайск	65

Ару-чек жүр—су-кадык болорын.

Јунунар керек. <i>К. Чуковский</i>	66
Канайда јунунар ла тишти канайда арчыыр керек	—
Су-кадык болорго база не керек.	67
Јакшы дегени не, јаман дегени не. <i>В. Маяковский.</i>	68
Табышкактар	—

Азыранты ла јерлик тындулар.

Кичинек Соколик. <i>Л. Воронкова</i>	69
Ат кижинин ижинде	71
Кеп сөстөр	72
Јеерен бее ле бөрү. <i>А. Бостром</i>	—
Костромской уйлар	73
Күрен уй (<i>албатынын кожоғы</i>)	74
Койлор	—
Кара кураан. <i>В. Селешев</i>	76
Эки текечек керегинде. <i>М. Коцюбинский</i>	77
Эки уулак. <i>М. Коцюбинский</i>	—
Васька деп киске. <i>В. Ушинский</i>	78
Табышкактар	79
Шарик ле Тузик. <i>Н. Незлобин</i>	—
Тындулардын блаашканы (<i>чөрчөк</i>)	80
Чычкан ла күжүл (<i>басня</i>). <i>Н. Крылов</i>	81
Кеп сөстөр	82
Койон ло ёж (<i>басня</i>). <i>К. Ушинский</i>	—
Тийин канайда кыштайт. <i>Г. Скребицкий</i> ле <i>В. Чаплина</i>	83
Түлкү Патрикеевна	84
Кеп сөстөр	—

Тулкү ле чычкандар. <i>Л. Толстой</i>	—
Тулкү өлүп калган болуп жатты	85
Бөрү	86
Азыранты ла жерлик тындулар	—

Ч о р ч о к т о р:

Киске, пөтүк ле тулкү	87
Уулактар ла бөрү	90
Тулкү ле турна	92
Төө суу ичкенде ненин учун кайра көрүп турат (<i>Казах албатынын чөрчөги</i>)	93

Ж а с.

Жаскы кожон	95
Жаскары. <i>Г. Скребницкий</i> ле <i>В. Чаплина</i>	—
Кеп сөстөр	—
Жараш жас. <i>И. Соколов-Никитов</i>	96
Көзнөктөги сад	—
Кушкаштардын туралары. <i>Г. Скребницкий</i> ле <i>В. Чаплина</i>	97
Кушкаштар — бистинг нажыларыс	98
Жас. <i>А. Плещеев</i>	—
Школго барганы ла ойто жанганы	99
Тош түшти. <i>К. Ушинский</i>	101
Менин садым	—
Уй ла таан. <i>Л. Толстой</i>	—
Карлагаш. <i>А. Плещеев</i>	102
Ат коныс. <i>Г. Скребницкий</i> ле <i>В. Чаплина</i>	—
Эне куш	104
Суукуштар. <i>К. Ушинский</i>	105
Табышкак	106
Кастар. <i>К. Ушинский</i>	—
Табышкактар	107
Колхозтогы буунты суу	—
Адару кайуда. <i>К. Ушинский</i>	108
Кичинек анчылар (<i>уулчактын куучыны</i>)	109
Жаскыда колхозто. <i>Н. Незлобин</i>	110
Трактористтердин кожоңы. <i>А. Сурков</i>	111
Трактор	—
Комбайн	—

Табышкак	112
Медаль. <i>С. Михалков</i>	—
Кеп сөстөр	—
Жанмыр, жанмыр, жазаң. <i>Е. Трутнева</i>	113
Жакшы суу. <i>Н. Сафонская</i>	—
Күннинг аайын таныр темдектер	—
Садовник ле оның уулдары (<i>басня</i>). <i>Л. Толстой</i>	114
Жараш жасты ээчий. <i>А. Пушкин</i>	115
Агаш (<i>уулчактын куучыны</i>)	—
Флажок. <i>А. Алексин</i>	116
Баштапкы май. <i>З. Александрова</i>	—
Нөкөр Сталинле тушкашканым (<i>пионер Миша Кулешов-</i> <i>тын куучыны</i>)	117
Женүнинг Күни. <i>А. Сурков</i>	118

Ж а й.

Болушчы. <i>С. Косов</i>	120
Менин садым. <i>А. Плещеев</i>	122
Улу садовод (<i>Кочетковтын бичигениле</i>)	—
Жиилектү агаштардын сады	124
Мешкелер. <i>В. Катаев</i>	125
Өзүп келген кырлар. <i>З. Александрова</i>	129
Изү жай. <i>И. Соколов-Мижитов</i>	—
Кыралап аш саладыс. <i>С. Михалков</i>	—

Табышкактарды тапканы.

- 6 страницага.
Бу не айдып бер (час).
- 7 страницага.
Кӧс тӧ жок, тил де жок... (бичик).
- 31 страницага.
1. Бӧрӱк-тонды бӱркеген... (кар).
2. Отко салза—кӱйбес, сууга салза—чӧнбӧс (тош).
3. Жерди ак кебис бӱркеди (кар).
- 37 страницага.
1. Кырды ӧрӧ мантап чыгат... (койон).
2. Кол до жок, кӧс тӧ жок, жураарга дезе билер (соок).
- 68 страницага.
1. Одус боро ат, ойлок жеерен ат (тиштер ле тил).
2. Мен жетпес жерге кара тосток жетти (кӧс).
3. Јус кушкаш кӧл карап отуры (кирбиктер).
- 79 страницага.
1. Алдында айруушту, кийининде жалмуурлу бугулу
туру (уй)
2. Бисте уч наҗы бар.. (ат, уй, ийт).
3. Тууны туулап, кырды кырлап базып јурет... (кой).
4. Таптан уул тал кезип јат (койон).
5. Чек-чек базытту, чекпен сары ӧдӱктӱ (элик).
- 106 страницага.
Агын суунын устиле... (суукуш).
- 107 страницага.
1. Узун мойынду, кызыл табашту... (кас).
2. Чӱмдӱ куйрукту, кызыл торко јалаалу... (пӧтӱк).
- 112 страницага.
1. Сула јибейт, камчыла соктыртпайт... (трактор).

Мария Алексеевна Барантаева

Книга для чтения в I классе алтайских школ

Редактор *Е. С. Тюхтенева*. Технический редактор *М. И. Тухтеников*.
Корректоры *М. М. Макошева* и *А. М. Борбуев*.

Сдано в набор 10/IV-1958 г. Подписано к печати 28/V-58 г.
Формат 60×92 ¹/₁₆. Печ. л. 8,5. Уч.-изд. л. 5,5. Тираж 2000 экз.
Заказ № 161. Цена 60 коп.

Типография № 15. г. Горно-Алтайск, проспект им. Сталина, 29.

357 1.6

Баазы 1 салк. 35 акча
Цена руб. коп.

М. А. Барантаева
Книга для чтения
в 1 классе
На алтайском языке

